

«ТЕБЕ НЕ ІСНУЄ»

СВАВІЛЬНІ ЗАТРИМАННЯ, НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗНИКНЕННЯ ТА ТОРТУРИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

AMNESTY
INTERNATIONAL

HUMAN
RIGHTS
WATCH

Amnesty International – це глобальний рух, що об'єднує понад 7 мільйонів людей, що виступають за світ, в якому загально визнані права людини доступні кожному та кожній.

Ми прагнемо до того, аби кожна людина могла користуватися усіма правами, проголошеними у Всесвітній декларації прав людини та інших міжнародних стандартах з прав людини.

Ми не залежимо від жодних урядів, політичної ідеології, економічних інтересів та релігійних поглядів та великою частиною існуємо за рахунок членських внесків та добровільних пожертв.

Ілюстрація на обкладинці © 2016 Brian Stauffer for Human Rights Watch

© Amnesty International та Human Rights Watch, 2016

Якщо не вказано іншого, зміст цього документу знаходиться під ліцензією Creative Commons (attribution, non-commercial, no derivatives, international 4.0) licence. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Для більш детальної інформації відвідайте сторінку з дозволами на нашому веб-сайті: www.amnesty.org

Там де матеріал належить власнику іншому, ніж Amnesty International, цей матеріал не знаходиться під ліцензією Creative Commons
Вперше опубліковано у 2016 році
Amnesty International Ltd
Peter Benenson House, 1 Easton Street
London WC1X 0DW, UK

Індекс: EUR 50/4455/2016

Мова оригіналу: Англійська

www.amnesty.org www.hrw.org

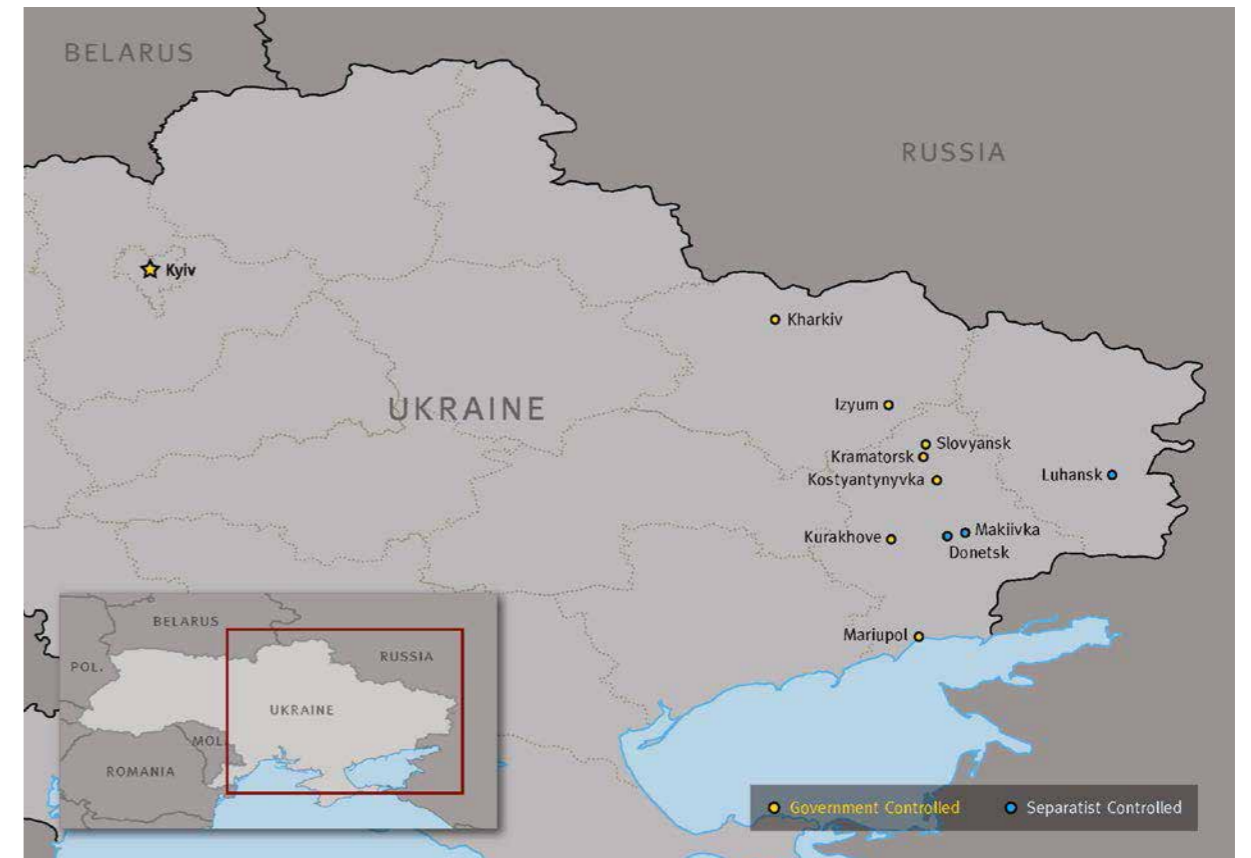

ЗМІСТ

МАПА	I
ВСТУП	1
Порушення української влади	2
Порушення з боку підтримуваних РФ сепаратистів	3
Обмеження доступу для незалежних спостерігачів	3
Ключові рекомендації	4
МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ	5
ІСТОРІЯ: ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ НА СХОДІ УКРАЇНИ	7
Обміни полоненими	9
ПРАВОВА ОСНОВА	10
Міжнародні правові стандарти	10
Законодавство України	12
Українське законодавство категорично забороняє катування.	12
НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗНИКНЕННЯ, НЕЗАКОННЕ УТРИМАННЯ	
ПІД ВАРТОЮ ТА КАТУВАННЯ, ЗДІЙСНЕНІ ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ	14
Костянтин Безкоровайний (місця тримання під арештом: Краматорськ, Ізюм, Харків)	17
Насильницьке викрадення та перевезення до управління СБУ в Краматорську	17
Переведення до Ізюма та Харкова	18
Майже 15 місяців в Харківському управлінні СБУ	18
Звільнення	19
Офіційне заперечення утримання Костянтина Безкоровайного	19

Артем (ім'я змінено; місця утримання: Маріуполь, Харків)	20
Утримання і катування	21
Переведення до Маріупольського управління СБУ і до слідчої в'язниці	21
Переведення до Харківського управління СБУ	22
Вадим (ім'я змінено; два неофіційних місця утримання на території, підконтрольній Україні, точні місця знаходження невідомі)	23
Тримання на блокпості та переведення до ймовірної бази Правого Сектора	23
Катування на ймовірній базі Правого Сектору	24
Перевезення до невідомого місця	24
ЗНИКНЕННЯ, ТРИМАННЯ БЕЗ ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗОВНІШНІМ СВІТОМ, ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ ТА ТОРТУРИ НА ТЕРИТОРІЯХ, ПІДКОНТРОЛЬНИХ СЕПАРАТИСТАМ	26
Загальна інформація	26
Недостатній доступ для незалежних спостерігачів	27
Місцеві накази, які регулюють утримання підозрюваних осіб у ДНР та ЛНР	28
Порушення прав людини у ДНР	28
Юрій (справжнє ім'я змінено. Місце затримання – Донецьк)	28
Ігор Козловський (місце затримання — Донецьк)	30
Марина Черенкова та волонтерська група «Відповідальні громадяни»	33
Вадим (справжнє ім'я змінено, місце утримання під вартою – Донецьк)	34
Тримання без зв'язку із зовнішнім світом та тортури	35
Звільнення та подальший розвиток подій	36
ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЛНР	37
Анатолій Поляков (місце утримання під вартою - Луганськ)	37
Перше утримання під вартою	37
Таємне утримання під вартою на патронному заводі	38
Марія Варфоломеева (місце тримання під вартою – Луганськ)	39
РЕКОМЕНДАЦІЇ	41
Українській владі	41
Сепаратистським силам	43
Міжнародному співтовариству	44

МАПА

ВСТУП

У квітні 2015 року 39-річний Вадим їхав на приміському автобусі додому в Донецьк, столицю самопроголошеної Донецької Народної Республіки, на сході України. Місцем відправлення було місто Слов'янськ, яке знаходиться під контролем української влади. На контрольно-пропускному пункті українських збройних сил військовий наказав йому вийти з автобуса. Озброєні люди в камуфляжі без розпізнавальних знаків зв'язали Вадимові руки за спиною, надягли йому на голову мішок, змусили стати на коліна, називаючи його «бандитом-сепаратистом», і почали допитувати його про зв'язки у Слов'янську. Потім його заштовхали на заднє сидіння автомобіля і привезли на базу, де було багато озброєних людей. Там його три дні утримували під вартою без визнання факту затримання, допитували й катували. Пізніше Вадима перевезли до іншого місця незаконного утримання, очевидно, керованого персоналом Служби безпеки України (СБУ). Там Вадим провів ще шість тижнів під вартою без будь-яких контактів із зовнішнім світом, а також без визнання факту затримання. Під час ув'язнення ті, хто допитували Вадима, катували його електрошоком, припалювали його цигарками і били, намагаючись змусити зізнатися у співпраці з підтримуваними РФ сепаратистами. Зрештою його відпустили. Вадим повернувся до Донецька та був затриманий місцевою де-факто владою, яка запідозрила, що він був завербований СБУ під час ув'язнення. Він два місяці провів без зв'язку із зовнішнім світом у місці неофіційного утримання в центрі Донецька, де знову зазнав тортур і принижень.

Як українські владні структури, так і проросійські сепаратистські сили на сході України незаконно утримали тривалий час під вартою мирних громадян, які не мали зв'язку із зовнішнім світом, зокрема із родичами та адвокатами. У деяких випадках зникнення супроводжувалося незаконним затриманням, тобто коли влада відмовлялася визнавати факт затримання чи не надавала інформації про долю та місцезнаходження особи. До більшості затриманих застосовувалися тортури або інші форми порушення прав людини. Деяким відмовляли в медичному лікуванні пошкоджень, які вони отримали під час перебування під вартою.

У випадках, задокументованих Amnesty International і Human Rights Watch, українська влада та проукраїнські збройні угруповання затримували мирних громадян через підозру у зв'язках із сепаратистами, підтримуваними Росією, а сепаратистські сили затримували мирних громадян, звинувачуючи їх у підтримці чи шпигунстві на користь української влади. Ситуація Вадима унікальна, тому що з усіх опитаних нами людей він єдиний, кого таємно утримувала й катувала спочатку одна сторона, потім інша.

Amnesty International і Human Rights Watch детально задокументували дев'ять випадків тривалого незаконного утримання цивільних осіб у неофіційних місцях тримання під вартою українською владою і дев'ять випадків тривалого незаконного утримання цивільних осіб з боку проросійських сепаратистів. У цій доповіді описуються випадки, що трапилися здебільшого у 2015 році та в першій половині 2016 року.

Особи, затримані ворогуючими сторонами на сході України, знаходяться під захистом міжнародного права із захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права, які однозначно забороняють незаконне утримання під вартою, тортури та інші способи поводження, що принижують гідність. Відповідно до міжнародних стандартів заяви про тортури та жорстоке поводження необхідно розслідувати, й за наявності достатніх доказів винуватці повинні бути притягнені до судової відповідальності. Затримані повинні бути забезпечені належної якості їжею, водою, одягом, місцем перебування та медичною допомогою.

У майже всіх випадках із вісімнадцяти задокументованих питань звільнення затриманих обговорювалося в певний момент відповідною стороною у зв'язку з обміном полоненими; у дев'яти з вісімнадцяти випадків затриманих обміняли. Це дає підстави припустити, що, можливо, обидві сторони тримають під вартою цивільних осіб як своєрідну «валюту» для обміну полоненими.

Важко оцінити загальну кількість цивільних осіб, які стали жертвами насилля, задокументованого у цій доповіді, проте в «Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні з 16 лютого по 15 травня 2016», опублікованій у червні 2016 року Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), стверджується, що «незаконне утримання під вартою, тортури та поводження, що принижує гідність, залишається звичною справою в регіоні». Це вказує на те, що ці проблеми набагато масштабніші, ніж те обмежене число випадків, які задокументували Amnesty International та Human Rights Watch.

ПОРУШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ

У більшості випадків з тих дев'яти, які ми задокументували, провладні сили включно із так званими волонтерськими батальйонами спочатку затримували цивільних осіб, а потім передавали їх до СБУ, яка зрештою передавала їх до органів судової системи. Деяких пізніше обмінювали на осіб, затриманих сепаратистами, а інших відпустили без суду.

У трьох випадках, детально описаних в цій доповіді, СБУ нібито підтримувала насильницькі зникнення, незаконно тримаючи громадян під вартою від шести тижнів до п'ятнадцяти місяців. Одного затриманого обміняли, інших двох просто відпустили без розслідування. У випадку цих двох затриманих взагалі не існує офіційних документів про їхнє перебування під вартою.

У доповіді ООН, зробленій у червні 2016 року, зазначається, що випадки тортур та утримання під вартою без зв'язку з зовнішнім світом, що привернули увагу організації, «здебільшого пов'язані із СБУ», і як можливе неофіційне місце утримання особливо було згадано підрозділ СБУ в Харкові.

Згідно з результатами наших досліджень, Amnesty International та Human Rights Watch стверджують, що підрозділи СБУ в Харкові, Краматорську, Ізюмі та Маріуполі незаконно затримували цивільних осіб. Ми отримали переконливі дані з багатьох джерел, що станом на червень 2016 року принаймні 16 людей залишаються у таємному утриманні у харківському підрозділі СБУ. Українська влада заперечила використання нею будь-яких інших місць утримання в'язнів, окрім офіційних місць попереднього ув'язнення в Києві, та заявила, що не має інформації щодо заявлених правопорушень зі сторони СБУ, задокументованих у цій доповіді.

Більшість опитаних розповіли Amnesty International, що їх піддавали тортурам ще до переміщення до відділків СБУ. Деякі також стверджують, що після переміщення до СБУ їх били, до них застосовували електрошок, погрожували згвалтуванням, смертю та помстою родині для того, щоб отримати інформацію або змусити їх зізнатися у пов'язаній з сепаратизмом злочинній діяльності.

ПОРУШЕННЯ З БОКУ ПІДТРИМУВАНИХ РФ СЕПАРАТИСТІВ

Amnesty International і Human Rights Watch задокументували дев'ять випадків, у яких проросійські сепаратисти тримали цивільних осіб без контакту із зовнішнім світом тижнями, а то й місяцями, без пред'явлення звинувачень, найостанніші такі випадки датуються початком 2016 року; в більшості випадків із затриманими жорстоко поводитись. Двоє людей на час написання цієї доповіді залишаються під вартою у очікуванні «судових розслідувань» своїх справ.

У самопроголошених Донецькій народній республіці (ДНР) і Луганській народній республіці (ЛНР) місцеві правоохоронні органи працюють без жодних обмежень та стримувань, незаконно заарештовують людей та тримають їх під вартою у власних місцях утримання. Чотирьох затриманих, чиї випадки були задокументовані Amnesty International і Human Rights Watch, було свого часу доправлено до слідчого ізолятора, де двом із них дозволили зв'язатися з адвокатом, але загалом відсутність принципу верховенства закону на підконтрольних сепаратистам територіях порушує права ув'язнених, позбавляючи їх будь-яких важелів законного та ефективного впливу на ситуацію.

ОБМЕЖЕННЯ ДОСТУПУ ДЛЯ НЕЗАЛЕЖНИХ СПОСТЕРІГАЧІВ

У травні 2016 делегація з Підкомітету ООН із попередження катувань скасувала візит до України, тому що не змогла отримати доступ до місць ув'язнень, підконтрольних як СБУ, так і сепаратистам. Керівник делегації, Малькольм Еванс, говорячи про місця ув'язнень СБУ, наголосив, що групі спостерігачів було відмовлено у візиті до «місць, де, згідно численних повідомлень людей утримували незаконно, а також мали місце тортури та погане поводження із затриманими.»

Сепаратистська влада не зреагувала на численні прохання з боку Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини надати доступ до місць ув'язнення, і представники інших міжнародних організацій, які займаються захистом прав людини у місцях ув'язнення, повідомили Human Rights Watch і Amnesty International, що у них немає доступу до місць ув'язнення на підконтрольних сепаратистам територіях. Нільс Муйжніекс, Верховний комісар Ради Європи з прав людини, зазначив у своїй доповіді за результатами візиту в березні 2016 року, що відповідні співрозмовники у Донецьку сказали йому, що «місцеве законодавство» наразі не дозволяє огляд місць ув'язнення.

КЛЮЧОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Amnesty International і Human Rights Watch закликають український уряд і фактичну владу самопроголошених ДНР і ЛНР негайно покласти край насильницьким зникненням і незаконним затриманням, а також утриманням без контактів із зовнішнім світом. Також вони радять запровадити політику нульової толерантності до застосування тортур та жорстокого поводження із затриманими. Сторони конфлікту повинні інформувати всі підконтрольні їм сили про передбачені міжнародним законодавством наслідки жорстокого поводження із затриманими, а також забезпечити ретельне розслідування усіх заяв про тортури та жорстоке поводження із затриманими і змусити винних відповідати перед законом.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Ця доповідь ґрунтується на результатах спільного дослідження, проведеного Amnesty International і Human Rights Watch, у межах якого відбулися: тижнева поїздка на підконтрольні сепаратистам території Донецької області у травні 2016, дві поїздки на підконтрольні українській владі території Донецької області у лютому-березні 2016 року, а також ретельне дослідження документації та розмов, проведених особисто у Києві чи за допомогою телефону/Скайпу.

Amnesty International і Human Rights Watch провели загалом 40 зустрічей із жертвами й свідками жорстокого поводження, членами їх родин, адвокатами жертв, представниками міжнародних організацій, що працюють на сході України, представниками української влади, представниками ДНР, представниками офіційних та неофіційних груп, що беруть участь у перемовинах щодо обміну полоненими, та з іншими джерелами інформації.

Усі зустрічі з жертвами були проведені уже після їхнього звільнення. Четверо з них попросили Amnesty International і Human Rights Watch не публікувати деталі їхніх справ, боячись помсти, але дозволили використання наданої ними інформації для створення інформаційної бази для аналізу. Наші дослідники брали всі інтерв'ю окремо, у приватному порядку російською або українською мовами. За можливості Amnesty International і Human Rights Watch також збирали медичну інформацію, юридичні документи і фотографії в можливих жертв тортур, а також у членів родин людей, які досі знаходяться за ґратами. Кожна людина, з якою проведена розмова, була повідомлена про мету, і добровільно погодилася на її проведення. Amnesty International і Human Rights Watch не надавала нікому з опитаних жодних грошових заохочень, щоб схилити їх до розмови. Більшість співрозмовників побажали залишитися анонімними через страх помсти їм або їхнім родинам.

Ця доповідь стосується жорстокого поводження винятково щодо цивільних осіб. У ньому не описані випадки незаконного утримання людей, що трапилися до весни 2015 року (хоча обидві організації доповіли про численні факти незаконного утримання та тортури у регіоні у 2014 та на початку 2015 року).¹

¹ Наприклад, звіти Amnesty International «Зломлені тіла: тортури і позасудові страти на сході України» та «Зловживання та військові злочини з боку добровольчого батальйону «Айдар» на півночі Луганської області» і Human Rights Watch «Повстанці використовують цивільних осіб для примусових робіт» і «Повстанці затримують та катують мирних жителів».

Під час виконання спільної місії Amnesty International і Human Rights Watch зустрілися із представником Уповноваженої з прав людини в ДНР.² Делегати організацій хотіли також зустрітися із представниками фактичної прокуратури, але їм відмовили в зустрічі.

3 червня Amnesty International і Human Rights Watch надіслали листа голові Служби безпеки України (СБУ), у якому ми підсумували результати нашого дослідження, запитали про достовірність припущень щодо наявності у СБУ неофіційних місць ув'язнення на її території, і поставили кілька конкретних запитань щодо деяких із задокументованих випадків. Письмова відповідь СБУ, датована 17 червня 2016 року, цитується в цій доповіді.³

² Уповноваженої з прав людини не було на місці, тож вона доручила провести зустріч своєму намісникові.

³ Лист від 17 червня, підписаний заступником голови Головного слідчого управління Служби безпеки України В. Маяковим, можна знайти в документах Amnesty International та Human Rights Watch.

ІСТОРІЯ: ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ НА СХОДІ УКРАЇНИ

21 лютого 2014 року в результаті протестного руху «Євромайдан» тодішнього Президента України Віктора Януковича було усунуто від влади. Після усунення Януковича збройні сили РФ захопили та зрештою окупували Крим, і приблизно тоді ж у деяких містах і селах східних регіонів України виникали збройні сутички між людьми, які підтримували протести в Києві, та між їх противниками.

До середини березня озброєні антиурядові формування, які спочатку називали себе «групами самозахисту», захопили адміністративні будівлі в кількох містах та містечках Донецької та Луганської областей. Їхні вимоги варіювалися від регіональної автономії в межах регіону у федералізованій Україні до повної незалежності або ж навіть до приєднання до РФ.

У квітні 2014 сепаратистські сили проголосили створення «Донецької народної республіки» (ДНР) і «Луганської народної республіки» (ЛНР) і встановили контроль над деякими населеними пунктами в обох областях.

У середині квітня 2014 Служба безпеки України і Міністерство внутрішніх справ розпочали військові дії проти повстанців; уряд назвав це «антитерористичною операцією». 11 травня налаштовані проти Києва групи проголосили свою перемогу на організованих ними «референдумах» щодо незалежності Донецької та Луганської областей.⁴ 16 травня перший заступник Генерального прокурора України Микола Голомша заявив, що, згідно із Законом України, «дві самопроголошені республіки, так звані Донецька та Луганська, є терористичними організаціями».⁵

Із самого початку збройних сутичок російська влада засвідчила свою підтримку сепаратистам і її вплив на них був очевидним. По мірі того як протистояння продовжувалося в серпні, з'явилися переконливі докази (у т.ч. доповіді та супутникові фо-

⁴ «Референдуми» сепаратистів не здобули міжнародного визнання.

⁵ «ГПУ визнала «ДНР» і «ЛНР» терористичними організаціями» на каналі 112 можна подивитися тут: <http://112.ua/politika/gpu-priznala-dnr-i-lnr-terroristicheskimi-organizacijami-63246.html> (доступ 30 червня 2016).

тографії від НАТО) прямої участі російських збройних сил у військових операціях, що перетворило конфлікт між російськими та українськими силами на міжнародний збройний конфлікт, де діють відповідні закони міжнародного гуманітарного права.⁶

У лютому 2015 на проведених за участі міжнародних посередників перемовинах у Мінську було досягнуто угоди про припинення вогню, що зменшило кількість жертв, але в той же час продовжилися численні сутички уздовж лінії фронту та артилерійські обстріли з обох боків. Конфлікт призвів до цілковитого занепаду закону й порядку на підконтрольних сепаратистам територіях. Сепаратисти вдавалися до побиття, нападів та погроз усім, кого підозрювали в підтримці української влади, зокрема й журналістів, представників місцевої влади, політичних і релігійних активістів, а також вчинили кілька позасудових вбивств.⁷ Вони також примушували затриманих до примусової праці і викрадали мирних громадян, використовуючи їх як заручників і вимагаючи за них викуп.⁸

Члени українських збройних сил та збройних угруповань також піддавали затриманих тортурам й іншим видам жорстокого ставлення, а також використовували їх як заручників у обміні полоненими між ворогуючими сторонами⁹. З'явилися свідчення про катування та інші шокуючі зловживання зі сторони так званих українських волонтерських батальйонів «Айдар»¹⁰ та «Азов»¹¹. Станом на весну 2015 року більшість волонтерських батальйонів формально інтегрувалися в офіційні структури Міністерства оборони та Національної гвардії України. Проте Правий Сектор, крайній правий рух, так само як і деякі інші групи, зберіг свій статус напіввійськової організації. Члени цих організацій діють у тісній співпраці з офіційними українськими збройними силами, але не підпорядковуються і не підзвітні їм.¹²

У період між квітнем 2014 року і травнем 2016 року внаслідок мінометних, ракетних та артилерійських атак у Донецькій та Луганській областях було вбито понад 9000 людей і поранено понад 21 000 – серед них мирне населення, солдати українських збройних сил та члени антиурядових сил.¹³ Як сепаратистські, так і провладні сили порушували закони та звичаї війни, проводячи невибіркові атаки у районах, де живуть мирні громадяни,

6 «Східна Україна: питання міжнародного гуманітарного права», прес-реліз HumanRightsWatch, 11 вересня 2014 року, <https://www.hrw.org/news/2014/09/11/eastern-ukraine-questions-and-answers-about-laws-war>.

7 «Україна: Покласти край політично мотивованим порушенням», прес-реліз HumanRightsWatch, 28 квітня 2014 року, <https://www.hrw.org/news/2014/04/28/ukraine-end-politically-motivated-abuses>.

8 «Україна: Повстанці затримують та катують мирних жителів», прес-реліз HumanRightsWatch, 28 серпня 2014 року, <https://www.hrw.org/news/2014/08/28/ukraine-rebel-forces-detain-torture-civilians>; Amnesty International, Викрадення і катування в Східній Україні, (Лондон, АІ, 2014), https://www.amnesty.nl/sites/default/files/public/ukraine_briefing_formatted_-_final.pdf (доступ 8 липня 2016).

9 «Зломлені тіла: тортури та позасудові страти на сході України», доповідь Amnesty International, 22 травня 2015 http://amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/Dopovid_ZLOMLENI-TILA_Torturi-ta-pozasudovi-strati-na-shodi-Ukrayini.pdf (доступ 8 липня, 2016).

10 «Зловживання та воєнні злочини з боку добровольчого батальйону «Айдар» на півночі Луганської області», звіт Amnesty International, 8 вересня 2014 року, <https://www.amnesty.org/en/documents/EUR50/040/2014/en/>(доступ 8 липня 2016).

11 Amnesty International і Human Rights Watch отримали численні заяви про незаконне затримання та використання тортур і інших зловживань батальйоном «Азов» і в найближчому майбутньому напишуть на цьому матеріалі звіт.

12 11 квітня 2015 року Степан Полторак, Міністр оборони, заявив, що всі військові частини, що знаходяться на лінії фронту в Східній Україні, офіційно підпорядковуються Збройним силам України або Національній гвардії України. Див. http://zn.ua/UKRAINE/v-zone-ato-ne-ostallos-dobrovolcheskih-batalonov-minoborony-172741_.html (перевірено 8 липня 2016). Проте, 29 липня Полторак визнав, що не всі волонтерські батальйони було повністю інтегровано у офіційні силові структури, і одною з таких організацій є Правий Сектор: http://news.liga.net/news/politics/5660214-poltorak_prizval_dobrovolcheskie_batalony_vstupit_v_ryady_vsu.htm(доступ 8 липня 2016).

13 Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), «Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні з 16 лютого по 15 травня 2016», червень 2016, <http://www.ohchr.org/>

наражаючи їхні життя на небезпеку та не вдаючись до необхідних запобіжних заходів під час здійснення артилерійських атак у мирних районах та поблизу них.¹⁴

У листопаді 2014 року українська влада скасувала соціальні видатки, тобто бюджети для шкіл і лікарень, пенсії та страхування на підконтрольній сепаратистам території. Між липнем і груднем 2015 року фактична влада, під контролем якої знаходилися частини Донецької та Луганської областей, відмовили в доступі до регіону більшості гуманітарних і правозахисних організацій та вислали їх з території ДНР і ЛНР.¹⁵

ОБМІНИ ПОЛОНЕНИМИ

Деякі з порушень, описаних у цій доповіді, були вчинені саме у зв'язку з обмінами полоненими. Односторонні звільнення та обміни полоненими почалися ще на ранніх стадіях конфлікту на сході України. Ворогуючі сторони згодилися обміняти «всіх на всіх» в результаті других мирних переговорів, проведених у Мінську в лютому 2015 року¹⁶. Але немає достовірної інформації про кількість та особи полонених, яких тримають під вартою обидві ворогуючі сторони. Кількість і списки полонених, наведені сторонами, суперечили одне одному. Спроби обміняти «всіх на всіх» не мали успіху, хоча продовжувались обміни менших груп полонених. Кожній із ворогуючих сторін було вигідно тримати під вартою полонених для подальшого обміну. Незважаючи на те, що на других Мінських переговорах було досягнуто згоди на обмін перш за все військовополоненими, насправді ж цей процес поширився і на мирних громадян, затриманих нібито за шпигунство на користь ворога. Це призвело до систематичних зловживань.

У кількох звітах Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні відзначила постійний зв'язок незаконного утримання під вартою з обмінами полоненими. Наприклад, у лютому 2015 р. було відзначено, що «незаконне тримання громадян під вартою, зокрема й задля обміну полоненими, залишається частиною військових дій.»¹⁷ Відповідно до міжнародного права тримання під вартою цивільних осіб з метою обміну є формою незаконного утримання та тримання заручників, що чітко заборонено міжнародним правом.

Українські правоохоронні органи повідомили, що вони випускали на волю «бойовиків, підозрюваних у тероризмі чи споріднених злочинах.»¹⁸ Із юридичної точки зору такі «обміни» містять в собі колізію, адже не існує ніяких правових підстав для звільнення кримінальних злочинців до завершення кримінального процесу проти них. Здається, що саме ця проблема є коренем деяких описаних нижче порушень, і саме через неї деяких громадян неофіційно та без розголосу тримала під вартою СБУ, адже їх можна обміняти без документів, які засвідчили б факт передачі, та без необхідності вирішити супровідні юридичні ускладнення.

Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report.pdf (доступ 21 липня 2016).

14 HumanRightsWatch, Україна: цивільне населення гине від обстрілів з «Градів», відео, 7 липня 2014 року, <https://www.hrw.org/video-photos/video/2014/07/24/ukraine-unguided-rockets-killing-civilians>; Марк Хізней, Збільшилось використання касетних боеприпасів в Україні, передача HumanRightsWatch, 4 лютого 2015 року, <https://www.hrw.org/news/2015/02/04/dispatches-more-cluster-munition-use-ukraine>.

15 Управління ООН з координації гуманітарних питань (ОСНА), Гуманітарний бюлетень, Ukraine, 5 Випуск, грудень 2015, https://www.humanitarianresponse.info/en/system/files/documents/files/bulletin_december_2015_0.pdf (доступ 6 січня 2016).

16 З повним текстом Мінських домовленостей можна ознайомитись тут: <https://next.ft.com/content/21b8f98e-b2a5-11e4-b234-00144feab7de>(доступ 8 липня 2016).

17 Управління Верховного комісара ООН з прав людини, «Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні з 1 грудня 2014 по 15 лютого 2015», <http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/9thOHCHRreportUkraine.pdf>(доступ 8 липня 2016), ст. 5.

18 Цитовано офіційною мовою http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/OHCHR_eighth_report_on_Ukraine.pdf(доступ 8 липня 2016), ст.9.

ПРАВОВА ОСНОВА

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

Як міжнародне гуманітарне договірне право, так і звичаєве міжнародне гуманітарне право регулює воєнний конфлікт між озброєними сепаратистськими угрупованнями та українськими військами, а також між російськими й українськими військами. І хоча джерела, а іноді й масштаби права війни для внутрішньодержавних та міжнародних конфліктів різняться, міжнародне гуманітарне право направлене на захист цивільного населення від небезпек будь-якого збройного конфлікту. Застосовне звичаєве міжнародне гуманітарне право підтверджує значну конвергенцію двох кодексів.

Збройний конфлікт між сепаратистами (недержавними озброєними силами) та українською армією не має міжнародного характеру, що підпадає під дію статті 3 загальних положень Женевської Конвенції від 1949 року та Протоколу 2 про неміжнародні збройні конфлікти, до яких Україна є також стороною-підписантом. Протокол 2 пропонує вказівки щодо гарантій дотримання прав цивільних осіб під час неміжнародних збройних конфліктів, про які йдеться у статті 3 Конвенції.¹⁹

Військовополонені кожної зі сторін конфлікту в Східній Україні захищені міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом. Заборони на катування та інші прояви жорстокості — одні з основних принципів обох кодексів. Згідно зі статтею 3 загальних положень Женевських конвенцій 1949 року та Протоколу 2, полонені сторін конфлікту мають бути захищені від «насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, заповідання каліцтва й тортури.»²⁰ Положення також забороняє «наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження.» Так само забороняють катування та жорстоке, нелюдське або принижуюче гідність поводження чи покарання²¹ Міжнародний пакт про громадянські та

19 У січні 1990 року Україна підписала Додатковий протокол до Женевської Конвенції від 12 серпня 1949 року, та Протокол 2, що стосується захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року (<https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=AA0C5BCB4B5C4A85C12563CD002D6D09&action=openDocument>). Через те, що Росія підтримує сепаратистів, часто постає питання, чи цей конфлікт може вважатися міжнародним збройним конфліктом. Масштаби та форми російської підтримки виходять за межі цієї доповіді, проте встановлено, що Росія має повний контроль над сепаратистськими силами або їх частиною, і згідно міжнародного права цей конфлікт може вважатися міжнародним чи інтернаціоналізованим. Human Rights Watch, Eastern Ukraine: Questions and Answers about the Laws of War.

20 Див.: Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, Женева, 12 серпня 1949, режим доступу: <https://www.icrc.org/ihl/WebART/365-570006> (доступ 8 липня 2016 року).

21 МПГПП, ст. 7; див. також МПГПП, ст. 10, згідно якої особи, позбавлені волі, «мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі».

політичні права (МПГПП)²² та Європейська Конвенція з прав людини (ЕКПЛ)²³.

Катування також класифікується як військовий злочин відповідно до міжнародного гуманітарного права в усіх конфліктах.²⁴ І міжнародне право прав людини, і міжнародне гуманітарне право вимагають розслідування випадків катування та інших проявів жорстокого поводження та — за наявності доказів — порушення судової справи проти винних. Затриманих необхідно забезпечити достатньою кількістю їжі та води, одягом, притулком та медичною допомогою.

Міжнародне гуманітарне право визнає, що в умовах озброєного конфлікту можливе тимчасове утримання під арештом цивільних осіб з метою гарантії безпеки. Тим не менш, безпідставне затримання категорично заборонене: сторони збройного конфлікту зобов'язані мати законодавчу основу для арешту цивільних та вжити необхідні запобіжні заходи. Підстави для затримання повинні бути обґрунтованими та недискримінаційними. Згідно зі звичаєвим міжнародним гуманітарним правом, сторони, які здійснюють затримання, повинні дотримуватися певного порядку дій: наприклад, вони зобов'язані негайно забезпечити проведення судового розгляду та дозволити заарештованому ініціювати провадження, під час якого суд без зволікання встановить законність затримання.²⁵ Згідно з правом прав людини в умовах збройного конфлікту кожен, кого заарештовано державою, має право на судовий розгляд законності свого арешту.²⁶

Насильницькі зникнення розглядаються міжнародним правом як тяжкі злочини та заборонені за будь-яких умов міжнародним правом прав людини і міжнародним гуманітарним правом. Крім того, заборона передбачає обов'язковість розслідування випадків заявлених насильницьких зникнень та переслідування осіб, відповідальних за злочин, у судовому порядку.²⁷ Випадки насильницьких зникнень трапляються, коли особу позбавляють волі представники уряду чи особи, які діють за його підтримки, з його дозволу чи згоди, при наступній відмові повідомити про долю чи місцеперебування цієї людини або визнати позбавлення її волі, що ставить людину поза захистом закону.²⁸ Україна приєдналася до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 14 серпня 2015 року. Конвенція встановлює заборону на насильницькі зникнення та, зокрема, накладає на держави зобов'язання попереджати, розслідувати та розглядати в суді усі випадки насильницьких зникнень.

ЕКПЛ та МПГПП дозволяють державам-учасницям призупиняти виконання деяких статей — іншими словами, обмежувати певні права в умовах надзвичайного стану, зокрема й під час збройного конфлікту. У травні 2015 Україна призупинила виконання деяких статей, в тому числі (що має значення для даної доповіді) статті про право

22 Ратифіковано Україною. <http://indicators.ohchr.org/> (доступ 8 липня 2016 року).

23 Ратифіковано Україною http://www.echr.coe.int/Documents/CP_Ukraine_ENG.pdf (доступ 8 липня 2016 року).

24 Див. Римський статут, статтю 7.

25 Міжнародний комітет червоного хреста, https://www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule99 (доступ 8 липня 2016 року).

26 Див.: Робоча група ООН з безпідставних затримань, Основні принципи та поради щодо заходів та процедур, які виконують право кожного, хто позбавлений свободи шляхом арешту або утримання під вартою, вимагати судового розгляду, травень, 2015

27 Див.: Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення, резолюція Генеральної Асамблеї 47/133, 18 грудня 1992 р., 1992; Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницького зникнення, 20 грудня 2006, ООН, TreatySeries, T. 2716, с. 3, Док.А/61/448; Правило 98 Зводу правил МКЧХ щодо звичаєвого МГП (https://www.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule98).

28 Див. Міжнародна конвенція захисту всіх від насильного зникнення, Декларація захисту всіх від насильного зникнення

на свободу та особисту недоторканність і право на справедливий суд, стосовно підозрюваних у терористичних діях.²⁹ Проте договори вимагають також, щоб будь-які заборони були зумовленими, співставними та недискримінаційними. Генеральний секретар Ради Європи Турбйорн Ягланд виступив з заявою, що призупинення «не означає, що Україна більше не підкоряється Європейській конвенції з прав людини», і що Європейський суд з прав людини вирішить, наскільки виправдане призупинення кожної статті.³⁰

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄ КАТУВАННЯ.³¹

Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України, представники влади можуть утримувати підозрюваного під арештом протягом 72 годин без пред'явлення офіційного звинувачення, після чого суд повинен офіційно дозволити досудове ув'язнення в ізоляторі тимчасового утримання або ж звільнити підозрюваного. Заарештовані мають право бути повідомленими про звинувачення проти них та оскаржити арешт в суді. Тим не менш, в умовах конфлікту на сході України 12 серпня 2014 року уряд повідомив про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», зокрема подовжуючи строк, протягом якого особи, підозрювані у терористичній діяльності, можуть знаходитися під арештом без пред'явлення звинувачень, до 30 днів. Рішення про тримання особи під вартою понад 72 години знаходиться у межах застосування права; копія рішення «про превентивне затримання», підписана прокурором, надається судді разом із клопотанням про слухання справи у суді, яке може відбутися протягом 30 днів.³² Саме це склало вищезгадане призупинення виконання статей ЄКПЛ та МПГПП.³³ Тримання особи під арештом протягом 30 днів до того, як ця особа постане перед судом, порушує ЄКПЛ. Європейський суд з прав людини ще не виніс рішення щодо цього положення, проте постановив, що тримання під арештом без представлення перед судом, навіть враховуючи призупинення виконання статей, порушує Конвенцію. Суд, визнавши надзвичайний стан та можливість призупиняти деякі статті в таких умовах законними, постановив, що «не може погодитися, що існує необхідність утримувати особу під арештом протягом двох тижнів без судового втручання». В суді зазначили, що строк у 30 днів надзвичайно довгий та підвищує ризик незаконного тримання та катування затриманих.³⁴

29 21 травня 2015 р. Парламент України прийняв декларацію про призупинення виконання ст. 2 п. 3 та ст. 9, 12, 14 та 17 МПГПП та відповідних статей ЄКПЛ. Вимоги тимчасового призупинення стосуються права на свободу та безпеку особистості, справедливий суд, ефективне лікування, повагу до приватного та сімейного життя та свободу пересування та географічно заборонену на окупованому кримському півострову та зонах проведення «антитерористичних операцій» Україною в Луганській та Донецькій областях. Див. вимоги тимчасового призупинення виконання статей МПГПП: <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2015/CN.416.2015-Eng.pdf> (Дата звернення 08.07.2016); та ЄКПЛ: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?r=&id=2331761&Site=DLAPIL-Conventions&direct=true> (доступ 8 липня 2016 року).

30 Ягланд: стандарти Ради Європи все ще діють в Україні, УНІАН, режим доступу: <http://www.unian.info/politics/1087956-jagland-council-of-europe-standards-still-apply-in-ukraine.html> (Дата звернення 23.06.2016).

31 Конституція України, Парламент України, 1996. <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=12084> (Дата звернення 08.07.2016). Стаття 28.

32 <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1630-18>

33 Стаття 15-1 Закону України про боротьбу з тероризмом: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15/page2> (Дата звернення 21.06.2016).

34 Див.: «Аксу проти Туреччини» заява № 21987/93, судовий вирок від 18 грудня 1996 року, пп. 78, 86. Суд надалі повторював, що «не дозволено, аби гостра необхідність неминуче спричиняла утримання позивача за підозрою у терористичних діях протягом строку, щодорівнюєабодовший за 14 діб, без контакту із зовнішнім світом та без доступу до суду» п. 84.

Досудове утримання дозволяється лише в центрах досудового утримання, що є установами Державної пенітенціарної служби, та на гауптвахті Збройних сил України. В «окремих випадках» законодавство дозволяє короткострокове утримання підозрюваних «в ізоляторах тимчасового тримання з метою проведення слідчих дії».³⁵ Згідно зі статтею 38 Кримінального процесуального кодексу України, органи досудового розслідування є Національна поліція (підпорядковується Міністерству внутрішніх справ), Служба безпеки України (СБУ), податкова міліція (входить до Державної фіскальної служби) та державне бюро розслідувань.³⁶ Насправді ж ізолятори тимчасового тримання контролюють Міністерство внутрішніх справ та СБУ. Система їх управління побудована відповідно до внутрішніх порядків та норм.

У листі до Amnesty International і Human Rights Watch СБУ зазначили, що вони мають лише один такий ізолятор, який розташований у Києві.³⁷ Згідно з Інструкцією про порядок тримання осіб у спеціально відведених місцях для тимчасового тримання СБУ, максимальний строк тримання під вартою не повинен перевищувати 10 днів.³⁸ Законодавство України дозволяє військовослужбовцям СБУ проводити допит, проте за умови, що він триває не довше 8 годин на день, і що жодні слідчі дії, включаючи допит, не проводяться з 22 години до 6 години.³⁹

Досудове утримання в інших установах попереднього ув'язнення не може перевищувати 6 місяців для злочинів невеликої та середньої тяжкості та 12 місяців для тяжких злочинів, зокрема, і пов'язаних із терористичною діяльністю.⁴⁰

35 «Закон про попереднє ув'язнення, Парламент України, 1993 рік. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3352-12> (Дата звернення 21.06.2016). Стаття 4.

36 Кримінальний процесуальний кодекс України, Парламент України, 2012 рік <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page2> (Дата звернення 30.06.2016), Стаття 38.

37 Лист, датований 17.06.2016 і підписаний головою Головного управління СБУ В.

Маяковим, задокументований Amnesty International та Human Rights Watch.

38 Інструкції про порядок тримання осіб у спеціально відведених місцях для тимчасового утримання, Служба Безпеки України: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1013-08> (Дата звернення 21.06.2016), Стаття 1.5.

39 Кримінальний Кодекс України, Верховна Рада України, <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> (Дата звернення 08.06.2016) Стаття 224.

40 Кримінальний процесуальний кодекс України, стаття 197. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page7> (Дата звернення 11 липня, 2016)

НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗНИКНЕННЯ, НЕЗАКОННЕ УТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ТА КАТУВАННЯ, ЗДІЙСНЕНІ ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ

Amnesty International і Human Rights Watch задокументували 9 випадків тримання цивільних під тривалим, таємним арештом, що здійснювалося представниками української влади і парламентарями. Про три з них – останні і найжахливіші – детально розповідається нижче. Докладні історії ще двох полонених вилучені з доповіді на вимогу жертв, які бояться помсти. Чотири історії не подаються в доповіді детально, тому що відносяться до випадків незаконного тримання, які завершилися до весни 2015 року.⁴¹

В більшості згаданих випадків провладні сили, зокрема й члени так званих добровольчих батальйонів, передавали затриманих ними осіб Службі безпеки України, яка урешті-решт діяла стосовно них в рамках загальної системи кримінального права; деяких заарештованих пізніше обміняли на полонених сепаратистами осіб, інших звільнили без суду.

У трьох поданих нижче випадках СБУ утримували заарештованих від 6 тижнів до

41 Обидві організації видали розширені доповіді про незаконне утримання під вартою та катування в період між 2014 та початком 2015 рр.

15 місяців без зв'язку з зовнішнім світом та можливості зустрітися з адвокатом. Усіх трьох осіб підозрювали у про-сепаратистській діяльності.

Тримання під вартою включало періоди насильницького зникнення полонених або їх тривале утримання без зв'язку із зовнішнім світом. Більшість опитаних розповіли, що їх катували до передачі СБУ. Декілька з них також заявили, що і на території СБУ їх били, застосовували до них електрошок, погрожували згвалтуванням, стратою та помстою родині.

Справи більшості із заарештованих українською владою урешті-решт були представлені суду та переведені в межі системи загального кримінального права.⁴² Тим не менш, затримані не поставали перед судом — у певний момент їх звільнили в рамках обміну полоненими між сторонами збройного конфлікту. У таких випадках суд звільняв їх під підписку про невіїзд та зобов'язання не залишати місце проживання на час розслідування. Така домовленість давала владі змогу прибрати затриманих зі списків державних заарештованих з метою обміну, проте осіб знову заарештовували, коли ті поверталися на державну територію.

Опитані Amnesty International і Human Rights Watch колишні полонені розповіли про будівлі СБУ в Харкові, Краматорську, Ізюмі та Маріуполі, де їх тримали в таких умовах, що дозволяють описати ці місця, як зону незаконного тримання під вартою без офіційного визнання факту затримання. Хвилювання про насильницькі зникнення та затримання осіб Харківським управлінням СБУ обґрунтовані. Двоє з тих, кого тримали під вартою місяцями, незалежно одне від одного склали списки 16 інших (15 чоловіків та 1 жінка), які досить залишалися під арештом на момент звільнення оповідачів. Дослідники поговорили з двома колишніми затриманими, Костянтином Безкоровайним і Артемом (імена змінені) – їх історії подані в деталях нижче.⁴³ Вони незалежно склали списки 16 інших заарештованих для Amnesty International і Human Rights Watch. Імена в списках збігаються.

Безкоровайний та Артем, крім того, поділилися основними подробицями щодо умов утримання заарештованих зі списку. Інша особа, яку також утримували в тій самій установі одночасно з Безкоровайним і Артемом (історія цієї особи не включена в доповідь на її прохання) склала ідентичний список та надала додаткову інформацію про умови утримання людей зі списку під арештом.⁴⁴ Доповідь ООН про ситуацію із правами людини в Україні у період з 15 лютого до 16 травня 2016 року містить дані про схожу ситуацію, засновані на результатах дослідження Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ). У ній ідеться, зокрема, про те, що «станом на березень 2016 УВКПЛ були відомі імена 15 чоловіків та 1 жінки, які зникли в Харківському управлінні СБУ.»⁴⁵

42 У трьох випадках, про які йтиметься нижче, лише один затриманий постав перед судом, в більшості інших випадків, які задокументовані у цьому дослідженні, зокрема у п'яти випадках затримання та катування жертв батальйоном «Азов» у Маріупольському аеропорту, будуть розглянуті Amnesty International та Human Rights Watch під час окремого брифінгу пізніше цього року, судові слухання про заходи досудового утримання урешті-решт відбувалося та особи перенаправлялися до установ попереднього ув'язнення (як у випадку Артема, задокументованому нижче).

43 Те, що інтерв'ю з К. Безкоровайним та Артемом проводилися окремо, дозволило порівняти та підтвердити їхні історії про ставлення до них під вартою.

44 Інтерв'ю з К. Безкоровайним, Костянтинівка, 19.03.2016; інтерв'ю з В. О., Донецьк, 15.05.2016; телефонне інтерв'ю зі Стасом (ім'я змінено), 16.05.2016.

45 Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні у період з 15 лютого по 14 травня 2016 р.

На початку червня 2016 року Amnesty International і Human Rights Watch надіслали письмовий запит СБУ стосовно непідтверджених насильницьких зникнень, зокрема стосовно причетності до цього службовців СБУ у Харкові, Краматорську, Ізюмі та Маріуполі. У листі були і спеціальні питання по справам Бекоровайного та Артема, що задокументовані в цій секції доповіді. В офіційній відповіді від 17 червня 2016 року владні структури СБУ заперечували керівництво будь-якими місцями досудового утримування, окрім ізолятора тимчасового тримання в Києві (стосовно якого до Amnesty International або Human Rights Watch не надходило жодних заяв про насильницькі зникнення). Також у листі стверджувалося, що СБУ ніколи не затримувала Безкоровайного або розглядала його справу, тому не мала жодної інформації у ній. У відповіді проігнорували нестиковки між публічним визнанням прес-секретарем СБУ арешту чоловіка, чий дані точно збігаються з даними Безкоровайного, і подальшим спростування цієї інформації. Що стосується Артема, у листі-відповіді підтверджують, що його справу розслідували СБУ, та що він залишався під арештом з 7 лютого до 12 березня 2015 року, коли його звільнили.⁴⁶

Офіційний візит делегації Підкомітету ООН з упередження катувань розпочався у травні 2016 і завершився достроково: влада не надала делегації доступ до певних пенітенціарних установ. Рішення припинити візит до країни Підкомітет приймає лише вдруге за історію роботи (з 2007 року). Голова делегації Малкольм Еванс заявив, що команда не змогла «відвідати деякі місця, щодо яких ми чули численні та серйозні твердження про тримання осіб під вартою та де могли мати місце катування або жорстоке поводження.»⁴⁷

На прес-конференції 26 травня у відповідь на заяву Підкомітету голова СБУ Василь Грицак зазначив: «Ми нікого не тримаємо в районних підрозділах. (...) Я впевнений, що ми нічого не порушили.»⁴⁸ Підкомітет не назвав місць розташування заявлених пенітенціарних установ, доступ до яких був заборонений; але з огляду на те, що в останній доповіді УВКПЛ наголошується, що СБУ в Харкові підозрюють у неофіційних затриманнях⁴⁹, установа могла бути у списку місць призначення Підкомітету.⁵⁰

Випадки, про які йде мова далі, ілюструють незаконну практику тривалого тримання без зв'язку з зовнішнім світом в неофіційних тюрмах на території установ СБУ.

46 Лист, датований 17 червня 2016 року, підписаний заступником Голови Головного відділу СБУ В. Маяковим знаходиться у розпорядженні Amnesty International та Human Rights Watch.

47 Підкомітет ООН з попередження катувань достроково припиняє візит до України, AssociatedPress, 25.05.2016, <http://bigstory.ap.org/article/0e1da71723894eeca9204372121d7bf3/un-panel-against-torture-cuts-short-ukraine-visit> (дата звернення 8.07.2016).

48 «Глава СБУ прокоментував скандал с миссией ООН», РИА Новости Украина, 27 травня 2016, <http://rian.com.ua/society/20160527/1010660047.html> (дата звернення 8.07.2016).

49 Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні з 16 лютого до 15 травня 2016 року.

50 Там само.

КОСТЯНТИН БЕЗКОРОВАЙНИЙ (МІСЦЯ ТРИМАННЯ ПІД АРЕШТОМ: КРАМАТОРСЬК, ІЗЮМ, ХАРКІВ)

Костянтин Безкоровайний, 59 років (на момент написання доповіді), був активним членом Комуністичної партії України (КПУ) та обраним членом міської ради рідної Костянтинівки, де в той же час працював стоматологом. Костянтинівка знаходилася під контролем сепаратистів декілька тижнів у 2014 році, доки її не захопили Українські збройні сили в червні 2014. Безкоровайний — жертва насильницького зникнення. 15 місяців його незаконно тримали під вартою без офіційного визнання факту затримання, в установах СБУ в Краматорську, Ізюмі та Харкові, здебільшого в будівлі СБУ в Харкові.⁵¹

НАСИЛЬНИЦЬКЕ ВИКРАДЕННЯ ТА ПЕРЕВЕЗЕННЯ ДО УПРАВЛІННЯ СБУ В КРАМАТОРСЬКУ

Безкоровайний розповів, що 27 листопада 2014 року близько 16 години чоловіки в масках увірвалися в його будинок, захопили його та обшукали дім без ордеру, заявивши, що мали докази того, що він планував додати отруту в місцеву систему водопостачання.⁵²

«П'ятеро чи шестеро чоловіків в масках, один з них з АК-47, пробили двері до будинку кувалдою та повалили мене на підлогу. Вони не назвалися, натомість звинуватили мене в тому, що я терорист та сепаратист. Хтось притиснув мене ногою та іноді бив по ребрах, поки інші обшукували будинок...»

Завершивши обшук, чоловіки заштовхали Безкоровайного до тонованого багажного фургону без номерних знаків. Там вони надягли на полоненого наручники та натягнули пакет йому на голову. Після відносно недовгої поїздки Безкоровайного відвели в підвал, дали телефон та змусили зателефонувати дружині і зачитати підготовлену промову: що він затримується, бо потрібно «виступити на зборах» та залишитися для «подальших уточнень». Увечері Безкоровайного привели на перший допит:⁵³

«Четверо чи п'ятеро в масках мене допитували. Усім було років по 30-35, судячи з голосів, і у всіх, окрім одного, був місцевий говір. Вони сказали, що мене звинувачують у сприянні терористичній організації, але не надали жодних документів. Один з них вдарив мене по обличчю і погрозив направити «бороданів з Правого Сектору» до дружини та доньки... Мене вдарили чимось важким і погрожували, що з'в'яжуть і застрелять мене, якщо я не зізнаюсь.»

Безкоровайному стало настільки погано під час допиту, що викрадачі відвели його до камери, де двоє медичних працівників зробили йому ін'єкцію та стабілізували стан. Потім він сказав, що готовий зізнатися будь в чому. Його «слідчі» продиктували зізнання у тому, що він планував отруїти місцеву воду, і що він погоджувався працювати як інформатор СБУ. Потім його змусили прочитати це на камеру.

51 Розмова з Костянтином Безкоровайним, Костянтинівка. 19 березня 2016 року.

52 Розмова з Костянтином Безкоровайним, Костянтинівка. 19 березня 2016 року.

53 Розмова з Костянтином Безкоровайним, Костянтинівка. 19 березня 2016 року.

Наступного дня Безкоровайний почув, як його дружина розмовляла з охоронцем на вулиці, питала, чи тут її чоловік і благала передати йому їжу та одяг. Охоронець стверджував, що Безкоровайного «тут немає». Потім родичі розповідали Безкоровайному (і підтвердили нашим дослідникам), що установа була, власне, будівлею СБУ в Краматорську, де за 35 км від Костянтинівки.⁵⁴

ПЕРЕВЕДЕННЯ ДО ІЗЮМА ТА ХАРКОВА

Декілька днів потому, 3 грудня, кілька озброєних чоловіків в масках перевезли Безкоровайного до іншої будівлі, в підвалі якої він провів ніч. Наступного ранку озброєна група знову посадила його до машини вже з двома іншими полоненими. На голову надягли мішок.⁵⁵ Безкоровайний впізнав знак Ізюмської автобусної станції, коли вони від'їжджали, і зробив висновок, що провів ніч у будівлі СБУ в Ізюмі.

Через, здавалося, пару годин автомобіль зупинився в місті. Конвоїри відвели Безкоровайного та ще двох полонених в будівлю, а потім в камеру. Там один зі співкамерників розповів Безкоровайному, що вони в будівлі СБУ в Харкові, пояснивши, що впізнав це місце, бо проходив тут стажування.

МАЙЖЕ 15 МІСЯЦІВ В ХАРКІВСЬКОМУ УПРАВЛІННІ СБУ

Безкоровайного тримали в Харкові майже 15 місяців. До звільнення у лютому 2016 його утримували на другому поверсі установи в п'яти різних камерах за весь час. Загальна кількість його співкамерників варіювалася від близько 70 на початку перебування в будівлі до 17, включаючи його самого, на момент звільнення.⁵⁶ Людей тримали у 8 камерах, у перших чотирьох розміщували до 15 заарештованих; інші були розраховані на меншу кількість — до трьох людей.⁵⁷ 3 грудня 2014 року до травня 2015 року Безкоровайний жодного разу не виходив з камери подихати повітрям або зробити фізичні вправи. Із травня 2015 року й надалі конвоїри дозволяли затриманим недовго прогулюватися в маленькому огороженому дворі двічі на місяць.

Маленька площа установи легко дозволяла полоненим познайомитися. Те ж саме стосувалося і прогулянок, і чергування на кухні. Безкоровайний та Артем познайомилися, коли їх утримували на території Харківського управління СБУ.⁵⁸

Коли Безкоровайний потрапив в установу, там було дуже багато людей. Готувати обіди доводилося де за 70 осіб. Охоронці часто жалілися, що змушені платити за їжу заарештованих «з власної кишені» і повторювали Безкоровайному та іншим затриманим: «тебе не існує» і «на тебе навіть гроші з бюджету не виділяються.»⁵⁹

54 Розмова з Костянтином Безкоровайним, Костянтинівка, 19 березня 2016 року. Розмова з дружиною Костянтина Безкоровайного, Костянтинівка, 19 березня 2016 року.

55 К. Безкоровайний та інші особи, згадані в доповіді, які залишалися в мішках, надягнутих на голови, протягом довгого часу в неволі, пояснили Amnesty International і Human Rights Watch, що загарбники не зав'язували мішок навколо шиї, аби не перешкоджати надходженню кисню.

56 17 осіб — кількість утримуваних в момент звільнення Безкоровайного в лютому 2016.

57 Цю інформацію також підтвердив для Amnesty International і Human Rights Watch Артем (інтерв'ю в Донецьку 15 травня 2016) та Стас (телефонне інтерв'ю з Донецька 16 травня 2016).

58 Інтерв'ю з К. Безкоровайним, Костянтинівка, 19.03.2016: інтерв'ю з Артемом, Донецьк, 15.05.2016; телефонне інтерв'ю зі Стасом, 16.05.2016.

59 Інтерв'ю з К. Безкоровайним, Костянтинівка, 19.03.2016: інтерв'ю з Артемом, Донецьк, 15.05.2016; телефонне інтерв'ю зі Стасом, 16.05.2016.цц

Щонайменше двічі за 15 місяців – у лютому та в жовтні 2016 року – невідомі посадовці СБУ повідомляли Безкоровайного, що його скоро обміняють. Проте цього не сталося.

У першій половині лютого 2015 року, охоронці зібрали усіх заарештованих, наказали збирати речі, потім надягли мішки їм на голови. Полонених відвели декількома поверхами вище і наказали мовчати. Коли затримані повернулися до камер, там було чисто, ніби ніхто і не жив. Безкоровайний стверджує, що чув, як охоронці обговорювали візит представників міжнародної організації того ж дня.⁶⁰

ЗВІЛЬНЕННЯ

За декілька днів до звільнення Безкоровайного проінструктував слідчий – невисокий, в окулярах — який назвався Андрієм. Андрій наказав нікому не розповідати про те, що Безкоровайний був у СБУ:⁶¹

«Андрій» мені сказав, що необхідно розповідати усім, що я поїхав з Костянтинівки та переховувався 15 місяців з особистих причин. Він погрожував прийти за мною та моєю родиною, навіть направити до нас Правий Сектор, якщо я комусь скажу, що сталося насправді.

24 лютого 2016 року Андрій повідомив, що обмін полоненими зупинився, але влада була готова звільнити його за умови, що він повторить «зізнання» на камеру. Безкоровайний зробив, як йому наказали. Його знову попередили про те, що не можна розповідати про полон. Наступного дня йому дали 200 грн на проїзд, відвезли на автобусний вокзал в Харкові і змусили придбати квиток додому.⁶²

ОФІЦІЙНЕ ЗАПЕРЕЧЕННЯ УТРИМАННЯ КОСТЯНТИНА БЕЗКОРОВАЙНОГО

Поки Безкоровайного утримували під вартою, його родичі безперервно звертали до різних державних установ з проханням надати інформацію щодо його долі та місцеперебування. Їм постійно відповідали, що владні структури не утримували Костянтина Безкоровайного, хоча щонайменше одного разу СБУ непрямо визнала його арешт. Заперечення утримання Безкоровайного і постійно повторювані відмови надати інформацію щодо його місцеперебування та долі дозволяють тлумачити ситуацію як незаконне утримання та насильницьке зникнення.

На прес-конференції 19 грудня 2014 року тодішній прес-секретар СБУ Маркіян Любківський повідомив, що контррозвідальні служби та СБУ затримали «божевільного комуніста, члена місцевої ради» з Костянтинівки, який планував «терористичні атаки.»⁶³ Майже не залишається сумнівів, що Любківський говорив саме про Безкоровайного, хоча він не називав його імені: згідно з даними міської ради м. Костянтинівка, які вивчили в ході дослідження, він був єдиним чоловіком — членом Комуністичної партії в міській раді на той час.

60 Цю інформацію також підтвердив Стас (телефонне інтерв'ю, 16.05.2016).

61 Інтерв'ю з К. Безкоровайним, Костянтинівка, 19.03.2016: інтерв'ю з Артемом, Донецьк, 15.05.2016; телефонне інтерв'ю зі Стасом, 16.05.2016.

62 Примітно, що Вадим, інший можливий заарештований СБУ, чи випадок викладений нижче, отримав таку суму грошей на «проїзд», коли його відпустили.

63 <https://www.youtube.com/watch?v=Qq-cW0Vfdog> Відео прес-брифінгу СБУ, уривок з 24:50 до 25:04 (скріншот, задокументований Amnesty International і Human Rights Watch). ПОСИЛАННЯ

Тим не менш, влада знову і знову офіційно заперечувала утримання Безкоровайного у відповідях його родині. В день затримання Безкоровайного його дружина написала скаргу в місцеві органи внутрішніх справ про його викрадення групою невідомих чоловіків. Крім того, вона надіслала запити до декількох урядових організацій. 28 грудня 2015 року вона отримала відповідь від Харківського управління СБУ — там повідомлялося, що у 2014-2015 роках Безкоровайний не знаходився під офіційним арештом, не підозрювався у злочинах, його справа не розслідувалася.⁶⁴

У червні 2016 року Amnesty International і Human Rights Watch отримали ідентичну інформацію у відповідь на спільний запит: у листі стверджувалося, що станом на 17 червня 2016 року центральне управління СБУ не володіло жодною інформацією про утримання Безкоровайного або звинувачення його у злочинах.⁶⁵

Реакцією на дві скарги дружини Безкоровайного стали два кримінальних провадження: одне — слідство у справі незаконного позбавлення волі, друге — зловживання владою працівниками правоохоронних органів. 13 квітня 2016 року прокуратура м. Костянтинівка повідомила дружині Безкоровайного, що два провадження об'єднали і передали до військової прокуратури Донецької області.⁶⁶ Невідома жодна інформація щодо прогресу у справі.

Безкоровайного декілька раз попередили, що він не може розповісти про утримання під вартою. 4 березня до нього завітали двоє чоловіків, які назвалися слідчими місцевого міліцейського відділку. Вони наполягали на допиті та хотіли зробити фото. Він дозволив їм себе фотографувати та сказав, що наступного дня прийде до відділку та зробить офіційну заяву. 5 березня у відділку Безкоровайний розповів всю історію трьом представникам правоохоронних органів. Вони попередили, що позов проти української влади може завдати проблем, і спробували переконати його підписати заяву про звільнення з місцевої поліклініки заднім числом (перший день утримання). Безкоровайний відмовився. Він вважає, що правоохоронці намагалися закрити кримінальне провадження і планували використати лист як доказ того, що він переховувався добровільно.⁶⁷

На момент написання Безкоровайний намагається відновитися на роботі та домогтися офіційного кримінального провадження за його заявою.

АРТЕМ (ІМ'Я ЗМІНЕНО; МІСЦЯ УТРИМАННЯ: МАРІУПОЛЬ, ХАРКІВ)

Артем, про-сепаратистський активіст з Маріуполя, зник 28 січня 2015 року, прогулюючись вулицею. Його захопили озброєні чоловіки в масках. Наступні 11 днів Артем провів у підвалі, де, як він стверджує, його катували та жорстоко з ним поводитися. Потім його передали до СБУ. Тоді ж його утримання визнали офіційно і пред'явили

64 Цей та інші документи, отримані дружиною Безкоровайного від офіційних установ у зв'язку зі зникненням Безкоровайного, були вивчені Amnesty International та Human Rights Watch.

65 Листзадокументований Amnesty International та Human Rights Watch.

66 Безкоровайний попросив, щоб у доповіді не називали їх справжніх імен.

67 Безкоровайний попросив, щоб у доповіді не називали їх справжніх імен.

звинувачення у пособництві терористичній організації.⁶⁸ Через 31 день досудового утримання суд постановив звільнити його під підписку про невиїзд. Демонстративно, що запит звільнити Артема з-під варті надійшов від СБУ. Але замість того, щоб відпустити його, працівники СБУ перевели його до Харківського управління СБУ, де його і тримали без зв'язку з зовнішнім світом протягом 11 місяців до обміну полоненими у лютому 2016.⁶⁹

УТРИМАННЯ І КАТУВАННЯ

Артем розповів, що викрадачі зупинили його на вул. 50-тиріччя Жовтня в Маріуполі, надягнули пакет на голову, кинули на заднє сидіння машини та доставили в підвал приміщення. Місяці потому Артем описував цю будівлю іншим заарештованим у Харкові, декілька сказали, що їх також тримали там та катували, та визначили, що це спортивна школа біля кінотеатру «Союз», що бойовики добровольчого батальйону «Азов» використовують як базу.

Артем повідомив, що викрадачі часто довго тримали його прикованим наручниками до металевого прута, що звисав зі стелі підвалу, та били його по голові та в живіт, вимагаючи «сказати все». Побиття продовжувалося два дні з короткими перервами. Крім того, кати Артема наказали варті слідкувати, щоб той не спав вночі.

Артем в подробицях описав деякі з найжахливіших моментів його утримання:⁷⁰

«На третій день... вони принесли два оголених електричних дроти та пустили струм мені по животу. Я так бився в конвульсіях, що їм довелося прив'язати мене до дерев'яної драбини, але й та поламалася. Потім вони перевернули мене та пустили струм по спині. Коли я декілька разів втратив свідомість, вони зняли з мене брюки та пустили струм по геніталіях... Вони хотіли знати щось про легку вогнепальну зброю, але я їм сказав, що ніколи у житті не тримав зброї у руках. Вони погрозували відрізати мені великий палець, а потім поклали вологу швабру мені на обличчя та почали лити на неї воду. Мені здавалося, що я тону. Там був головний, якийсь посадовець, його називали Полковником. Хотів знати про мою родину. Я сказав, що синові всього шість, він крикнув іншим: «Приведіть його сюди, я порву дитину на шматки на його очах!». Після цього я сказав їм, що зроблю все, що вони захочуть.»

ПЕРЕВЕДЕННЯ ДО МАРІУПОЛЬСЬКОГО УПРАВЛІННЯ СБУ І ДО СЛІДЧОЇ В'ЯЗНИЦІ

7 лютого конвоїри перевели Артема з підвалу до самостійно облаштованої камери в тому ж будинку, де вперше дозволили зняти пакети з голови. Декілька годин потому два офіцери, які сказали, що вони з СБУ, розповіли Артему, що шукали його вже шість днів і дали варті наказ не чіпати його. Вони відвезли Артема до будівлі СБУ в Маріуполі, де його два дні тримали без зв'язку з зовнішнім світом. 9 лютого праців-

68 Інтерв'ю з Артемом, Донецьк, 15.05.2016.

69 І К. Безкоровайний, і Стас підтвердили, що зустрічали його серед інших заарештованих. 55. Запит цитується в постанові Жовтневого суду м. Маріуполь 9 лютого 2015 р. Amnesty International and Human Rights Watch вивчили даний документ та інші документи, які стосуються справи.

70 Розмова з Артемом, Донецьк 15 травня 2016 року.

ники СБУ повідомили чоловікові, що Жовтневий суд в Маріуполі встановив 60-денне досудове утримання за звинуваченням у «пособництві терористичній організації». Того ж дня Артема перевели до ізолятора досудового утримання в Каменську. Після прибуття Артем пройшов медогляд, як того вимагає закон — медичні працівники помітили численні синці та подряпини. Правоохоронець, присутній під час огляду, сказав Артемові: «Неможливо знайти тих, хто зробив це з тобою: така [хаотична] нині ситуація в місті. Тому в твоїх інтересах зняти їх як травми під час арешту». Артем погодився.⁷¹

ПЕРЕВЕДЕННЯ ДО ХАРКІВСЬКОГО УПРАВЛІННЯ СБУ

12 березня Артем постав перед суддею, який розглянув та задовольнив позов слідчого СБУ про звільнення Артема з-під варти.⁷² Тим не менш, 13 березня знову сталося насильницьке зникнення – Артема не звільнили, його та ще дев'ятьох ув'язнених перевели до управління СБУ в Харкові. Йому не надали жодних офіційних документів або пояснень.

Насильницьке зникнення Артема тривало 11 місяців - його незаконно тримали на території ІХарківського управління СБУ, а по закінченні цього строку обміняли на затриманих сепаратистськими військами 20 лютого 2016.

Свою камеру в СБУ Харкова Артем описував так:⁷³

«Камера була десь вісім на вісім, з решітками на вікнах і листом пластику за решіткою – щоб ми нічого не побачили на вулиці. Коли мене привели, в камері вже було 11 затриманих. Там я перебував до 20 лютого 2016. Нас годували тричі на день: дві ложки вівсяної каші, тоненький шматочок хліба, чай. На вихідні на сніданок давали тільки чай. В кінці серпня 2015 року ідальня відмовилася готувати для нас, тому ми почали кувари-ти самостійно... Лікаря дозволялося викликати тільки в надзвичайних випадках. Хоча одного разу в людини був інсульт, паралізувало половину тіла, а лікаря не викликали. Діабетику кололи інсулін тільки раз на два тижні. Якщо траплялися сварки, варта розприскувала в камерах перцевий спрей. Нам не дозволялося зв'язуватися з родичами або кимось іншим.»

Артем стверджує, що зустрів Костянтина Безкоровайного в Харківському управлінні СБУ і надає схожий опис умов утримання.⁷⁴

Опинившись на території, підконтрольній ДНР, Артем пройшов судовий медичний огляд. У медичній картці зареєстрували видимі шрами від глибоких ран на зап'ястках, що підтверджує його заяви про довготривале утримання в наручниках, та вибитий зуб.⁷⁵ Шрами були й досі помітні на інтерв'ю з дослідниками Amnesty International і Human Rights Watch.

⁷¹ Розмова з Артемом. Донецьк 15 травня 2016 року.

⁷² Запит цитується в постанові Жовтневого суду м. Маріуполь 9 лютого 2015 р..Amnesty International and Human Rights Watch вивчили даний документ та інші документи, які стосуються справи.

⁷³ Розмова з Артемом. Донецьк 15 травня 2016 року.

⁷⁴ Інтерв'ю з К. Безкоровайним, Костянтинівка, 19.03.2016; інтерв'ю з Артемом, Донецьк, 15.05.2016; телефонне інтерв'ю зі Стасом, 16.05.2016.

⁷⁵ Його медичні документи були показані представникамAmnesty International іHuman Rights Watch. Представники також сфотографували шрами під час його візитів.

Артем не пред'явив скарг українським владним структурам стосовно свого насильницького зникнення та жорстокого ставлення до нього – він боявся розправи над дружиною та сином, які все ще перебувають в Маріуполі. З тієї ж причини він боїться зв'язуватися з дружиною і не знає, чи зверталася вона до офіційних органів з проханням надати інформацію про його долю та місцеперебування.

В офіційній відповіді СБУ на запит Amnesty International і Human Rights Watch від 17 червня 2016 року зазначалося, що Артем знаходився під слідством СБУ і утримувався під вартою з 7 лютого по 12 березня 2015 року.⁷⁶

ВАДИМ (ІМ'Я ЗМІНЕНО; ДВА НЕОФІЦІЙНИХ МІСЦЯ УТРИМАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ, ПІДКОНТРОЛЬНІЙ УКРАЇНІ, ТОЧНІ МІСЦЯ ЗНАХОДЖЕННЯ НЕВІДОМІ)

До насильницького зникнення Вадима (39 років, ріелтор з Донецька) у квітні 2015 біля Курахова, підконтрольного Україні, причетні про-київські сили. Вадима утримували під вартою без офіційного визнання факту затримання близько шести тижнів — перші три дні на території, яку вважають базою Правого Сектора, потім на території потенційної бази СБУ, точне місце знаходження якої невідоме. Допитувачі катували Вадима різними способами.⁷⁷

ТРИМАННЯ НА БЛОКПОСТІ ТА ПЕРЕВЕДЕННЯ ДО ЙМОВІРНОЇ БАЗИ ПРАВОГО СЕКТОРА

Вранці 9 квітня 2015 року Вадим сів на рейсовий автобус до Донецька у підконтрольному Україні Слов'янську, де працював минулого дня. На блокпості Георгієвському біля Курахова солдати зібрали паспорти пасажирів, що є звичайною процедурою проходження контролю. Озброєний чоловік, у якого був паспорт Вадима, наказав йому вийти з автобуса з речами, та сказав водієві рушати без нього.⁷⁸

Троє людей в камуфляжі без розпізнавальних знаків провели А. Г. до невеличкої будки на блокпості, забрали в нього телефон та обшукали. У документах Вадима знайшли бейдж з його іменем та посадою – організатор референдуму про від'єднання в Донецьку в травні 2014 року. Вадиму його ж паском зв'язали руки за спиною, надягнули мішок на голову, штовхнули на коліна, називаючи його «сепаратистським головорізом», і допитали його щодо зв'язків зі Слов'янськом. Його кинули на заднє сидіння машини та від'їхали. Вадима затиснули між собою озброєні солдати.

Вадим говорить, що вони їхали дві години, а потім його потягли через браму поруч із блокпостом. Поставили до стіни, один сильно вдарив в поперек та вигукнув: «Привіт від Тикви!». Тоді Вадим зрозумів: його затримання пов'язане з його знайомою, Мариною (ім'я змінене), відомою також як «Тиква». Марина приєдналася до служби розвідки ДНР, а до її сестри Наталі (ім'я змінене) Вадим тоді залицявся. Він розповів Amnesty International і Human Rights Watch, що декілька тижнів тому Наталя натякнула йому, що будь-які військові дії української армії, свідком яких він міг стати, подорожуючи Україною, становитимуть інтерес для її сестри. Вадим подзвонив Наталі по дорозі в Слов'янські повідомив, що бачив декілька українських танків та бронетранспортерів

⁷⁶ Лист задокументований Amnesty International та Human Rights Watch.

⁷⁷ Розмова з Вадимом. Донецьк 15 травня 2016 року

⁷⁸ Телефонне інтерв'ю з водієм, 16 травня 2016.

КАТУВАННЯ НА ЙМОВІРНІЙ БАЗІ ПРАВОГО СЕКТОРУ

Викрадачі передали Вадима іншим українським солдатам. Його декілька годин допитували у підвалі: з'ясовували його зв'язки з Тиквою та кимось ще, чиїх імен він не впізнавав. Вадима били палками по руках, ногах, спині, лупцювали, штовхали ногами, застосовували електрошок. У нього знайшли 20 грамів золота (він планував зробити каблучку) і готівкові гроші, які він отримав від клієнта у Слов'янську. Кати намагалися з'ясувати, як він застосовує накопичення у сепаратистській діяльності і де він все зберігає. Вадим описує катування в подробицях:⁷⁹

«До пальців прикріпили два оголені дроти і крутнули ручку якоїсь машини... Я почув хруст — крізь мене пробіг електричний ток. Я завив від болю... На голові був мішок, тому їх я не бачив. Вони все ставили запитання. Один наказав стати на коліна і співати гімн України... Об мою спину та живіт гасили сигарети. Напевно, це тривало годинами. Я втратив лік часу. Урешті-решт, мене залишили одного, прикутого до стійки на стіні. Вранці до мене підійшов конвоїр, зняв з мене наручник, дав води, відвів мене до туалету. Він спитав, чи можу я поворухнути лівою рукою. Я спробував — два пальці зламані... Потім все розпочалося знову. Судячи з різних голосів, їх було декілька. Наручники з мене зняли, штовхнули мене на підлогу та били. Потім знову прикули до стійки. І знову катували електрошоком. І знову били.»⁸⁰

Вадим зазначає, що у перервах між допитами співчутливий конвоїр зняв один наручник, дозволив зняти мішок і дав сигарету, а сам ненадовго залишив Вадима на самоті. Вадим подивився на кімнату: стіл недалеко від стійки, на ньому — кипа документів. Вадим дотягнувся рукою до якогось документу — і побачив повну роздруковку своєї розмови з Наталією 8 квітня, щось, що було схоже на місячний телефонний рахунок: багато імен і номерів телефонів усіх, хто дзвонив йому або кому дзвонив він. Чоловік впізнав декілька імен, які згадували кати у своїх питаннях, і зрозумів, що зв'язувався з ними з питань нерухоності. «Як ріелтор, я говорю з безліччю людей, але не запам'ятовую їх повних імен, тільки власність та ім'я. Тому природно, що для допитувачів вони були підозрілими, і що вони називали їх сепаратистами чи щось таке, а я і гадки не мав, хто всі ті люди, доки не побачив роздруковку».⁸¹

На другий день утримання, як зазначив Вадим, конвоїри відвели його до маленького, темного гаража. Щоб потрапити всередину, йому потрібно було повзти. Стеля була дуже низькою — неможливо було стояти на повний зріст. Гараж був поділений навпіл, за перегородкою знаходився ще один полонений. В секції, відділеній Вадиму, були ліжка, відро для сміття та діжка води. Чоловік за перегородкою розповів Вадиму, що його тримають тут вже 2 місяці, і що, судячи з підслуханих уривків розмов вартів, вони на базі Правого Сектору.

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ДО НЕВІДОМОГО МІСЦЯ

Наступного дня Вадиму та його «співкамернику» дали трохи хліба. Потім двоє солдатів прийшли за Вадимом і сказали знову надягти мішок і виповзати з гаражу, три-

⁷⁹ Інтерв'ю з Вадимом, Донецьк, 15.05.2016.

⁸⁰ Інтерв'ю з Вадимом, Донецьк, 15.05.2016.

⁸¹ Там само.

маючи руки за спиною. Сказали, що його перевозять «в інше місце», і він «залишиться живим», якщо «поводитиметься як янгол».⁸²

Схований на задньому сидінні, Вадим проїхав десь півтори години. Його привели до будівлі, оточеної багатьма озброєними військовослужбовцями, і віддали працівникам. Вадима провели до підвалу, де він провів наступні декілька тижнів, прикували наручниками до батареї. Вадим розповів, що в підвалі нічого не було, але він вмовив одного конвоїра дати йому вовняну ковдру, на якій потім спав. Вадима декілька разів допитували, але допитувачі, хоча і били його, були не такими «жорстокими» як там, де його утримували раніше. Вадима так само розпитали про його проїздки до Слов'янська, його зв'язок з Тиквою, телефонну розмову з Наталією, потенційних спільників і про те, «де він ховав гроші та зброю»⁸³. Одного разу застосували електрошок, але в цілому задовольнялися побоями.

На допитах Вадим залишався в мішку, як і тоді, коли до камери входив хтось зі службовців або вартів. Часто він чув крики інших заарештованих під час допитів. Іноді йому приносили поїсти двічі на день, іноді — лише один раз, а в деяких випадках взагалі не годували протягом декількох днів. За шість тижнів утримання Вадиму лише двічі дозволили поголитися та прийняти душ. З уривків розмов вартів та допитувачів Вадим зробив для себе висновок, що знаходиться на території СБУ.

Вадим згадує, як уранці останнього (як з'ясувалося) дня його утримання (22 травня 2015 року) до камери увійшли троє військовослужбовців. У одного з них (як здалося Вадиму, старшого за званням) була відеокамера. Він наказав Вадиму зняти мішок та на камеру проговорити, що «його звільнила Наталія, сестра Марини, кодове ім'я Тиква, з метою долучити його до розвідки на території України», і що він закликає український уряд взяти обох під контроль.⁸⁴ Старші за званням військовослужбовці дали Вадиму зрозуміти, що його відпустять, якщо той погодиться співпрацювати. Вадим зробив усе так, як його просили. Старший військовослужбовець вимкнув камеру та наказав знову надягнути мішок. Потім Вадима вивели з будівлі, сховали його на задньому сидінні авто і повезли кудись, проїжджаючи повз декілька блокпостів. Коли машина нарешті зупинилася, Вадиму наказали вийти, лягти обличчям донизу, порахувати до ста і тільки тоді підвестися. Сказали, що в кишеню поклали 200 грн та паспорт, аби він зміг дістатися додому.

Через декілька хвилин після того, як вони поїхали, Вадим піднявся. Він був біля траси. Зміг зупинити таксі. Від водія дізнався, що зараз 8 година ранку, 22 травня, і він недалеко від Курахова. 23 травня Вадим повернувся до Донецька — там його в негайно затримала служба безпеки ДНР за підозрою у роботі на СБУ.

⁸² Там само.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Там само.

ЗНИКНЕННЯ, ТРИМАННЯ БЕЗ ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗОВНІШНІМ СВІТОМ, ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ ТА ТОРТУРИ НА ТЕРИТОРІЯХ, ПІДКОНТРОЛЬНИХ СЕПАРАТИСТАМ

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

Amnesty International та Human Rights Watch задокументували дев'ять випадків, коли про-російські сепаратисти утримували цивільне населення у незаконному ув'язненні, без зв'язку із зовнішнім світом протягом тижнів або місяців без пред'явлення звинувачення та у багатьох випадках застосовуючи до них жорстоке поведження. Шість таких випадків описано нижче.⁸⁵

⁸⁵ Інші три випадки не увійшли до цієї доповіді, оскільки одна особа попросила не публікувати її випадок через страх репресій, а щодо інших двох осіб справи завершилися раніше за весну 2015 року.

Четверо із шести осіб утримувалися у 2015 році, а двоє на початку 2016 року. Наприкінці червня 2016 року двоє із шести осіб залишалися ув'язненими, очікуючи суду. Інших звільнили в обмін на осіб, що їх утримувала українська влада.

Фактична влада звинувачувала шістьох осіб у різних злочинах, наприклад у шпигунстві на користь українського уряду, володінні зброєю та участі у проукраїнських «екстремістських» організаціях.

Фактична влада утримувала цих осіб у Донецьку: в колишньому приміщенні СБУ, де зараз розташовуються органи безпеки ДНР; у колишньому приміщенні Донецького адміністративного апеляційного суду, яке тепер відоме як міністерство державної безпеки (аббревіатура російською МГБ); у приміщенні Донецької державної фінансової інспекції; у приміщенні Донецької податкової інспекції та у м. Луганськ: на території МГБ (колишня будівля податкової інспекції) та на території місцевого патронного заводу.

Після того, як органи влади ДНР та ЛНР «звинувачували» цих осіб, спираючись на очевидно сфабриковані докази чи іноді навіть взагалі без жодних реальних доказів, направляли їх до місць тимчасового утримання. Деяким особам дозволено було доступ до адвоката. На момент складення цієї доповіді двоє із шести осіб досі утримувалися у Донецькому слідчому ізоляторі в очікування суду, який, при відсутності системи кримінального правосуддя, має мізерні шанси бути справедливим. Одну із шести осіб – лідера Донецької гуманітарної організації – депортували із території, підконтрольній ДНР. Іншого відпустили без пред'явлення звинувачення після більш як двох місяців утримання під вартою. Двох інших влада ЛНР відпустила у рамках «обміну полоненими».

НЕДОСТАТНІЙ ДОСТУП ДЛЯ НЕЗАЛЕЖНИХ СПОСТЕРІГАЧІВ

В останній доповіді по Україні Управління верховного комісара ООН представляє нові свідчення вбивств, незаконних утримань та насилля на територіях підконтрольних ДНР та ЛНР. У доповіді засуджується те, що фактична влада відмовилася надати доступ представникам Управління верховного комісара ООН до місць позбавлення волі на територіях, які вони контролюють.⁸⁶ Представники інших міжнародних організацій, зокрема ОБСЄ, також висловили нам своє розчарування тим фактом, що не мали доступу до місць утримання на підконтрольних територіях ДНР та ЛНР. Нільс Муйжнієкс, Верховний комісар Ради Європи з прав людини, зазначив у своїй доповіді за результатами візиту у березні 2016 року, що відповідні співрозмовники у Донецьку сказали йому, що «місцеве законодавство» наразі не дозволяє огляд місць ув'язнення.⁸⁷ Станом на кінець червня 2016 року Міжнародний комітет червоного хреста також не мав доступу до місць утримання на територіях, підконтрольних ДНР та ЛНР.

⁸⁶ Доповідь про ситуацію з дотриманням прав людини в Україні з 16 лютого до 15 травня 2016 року.

⁸⁷ Доповідь Нільса Муйжнієкса, Верховного комісара Ради Європи з прав людини про візит в Україну з 21 до 25 березня 2016 року; Страсбург, 11 липня 2016 року, ComtDH(2016)27.

МІСЦЕВІ НАКАЗИ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ УТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНИХ ОСІБ У ДНР ТА ЛНР

Фактична влада у ДНР видала накази, якими делегується право затримання осіб місцевим новоствореним структурам. Наприклад, спеціальний наказ кабінету міністрів ДНР дає право МГБ тримати осіб без пред'явлення звинувачення терміном до 30 днів.⁸⁸ У деяких випадках, зазначених нижче, Amnesty International та Human Rights Watch дослідило матеріали — а саме, листи від прокуратури та інших органів влади — які покликалися до постанови кабінету міністрів ДНР №34 від 8 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи, спрямовані на захист населення від бандитизму та інших проявів організованої злочинності»⁸⁹. Також у законі ДНР «Про Міністерство державної безпеки» зазначено, що представники цієї установи можуть адміністративно затримувати осіб, які намагаються перетнути межі «територій, які мають спеціальний режим охорони, особливо режимних об'єктів та інших об'єктів, що охороняються, перевіряти документи, що посвідчують особу, вимагати пояснень, провадити особистий огляд та огляд особистих речей та їх конфіскацію».⁹⁰ (Стаття 17 «Про права органів МГБ» параграф 19).

У ЛНР діяльність органів безпеки регулюється спеціальним наказом під назвою «Тимчасовий режим роботи органів державної безпеки в Луганський Народній Республіці», виданий фактичним головою самопроголошеної республіки, який надає місцевому МГБ непомірно широку владу та повноваження.⁹¹

Багато співрозмовників у ДНР розповіли Amnesty International та Human Rights Watch, що МГБ — «найпотужніша та найжахливіша структура», яка «діє без жодних обмежень та стримувань».⁹² Представники Amnesty International та Human Rights Watch отримували аналогічні оцінки про МГБ ЛНР від жителів міста Луганськ.⁹³

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ДНР

ЮРІЙ (СПРАВЖНЄ ІМ'Я ЗМІНЕНО. МІСЦЕ ЗАТРИМАННЯ – ДОНЕЦЬК)

23-річний блогер Юрій приїхав до міста Макіївка 26 грудня 2015 року, щоб провести зимові канікули із своїми мамою та татом. Юрій — колишній житель Макіївки — переїхав до Києва, щоб продовжити навчання, у 2014 році, коли конфлікт тільки розпочинався. Співробітники МГБ затримали його 4 січня 2016 року у квартирі батьків у Макіївці. Наступні 2 місяці його тримали під вартою без зв'язку із зовнішнім світом у приміщенні МГБ у м. Донецьк. На початку березня, користуючись абсолютно сфабрикованими доказами, його «звинуватили» у незаконному зберіганні зброї. Станом на червень 2016 року його тримають у слідчому ізоляторі Донецька до проведення

⁸⁸ Голова апарату офісу омбудсмена ДНР підтвердив існування такого наказу.

⁸⁹ Див., наприклад, справу Ігоря Козловського в цьому розділі. Алта HRW не змогли знайти повний текст наказу — тільки посилання на нього у письмовій та усній формах.

⁹⁰ Стаття 17 «Про права органів МГБ» параграф 19, див: <http://dnrsovet.su/zakon-dnr-o-mgb/> (доступ від 8 липня)

⁹¹ https://mgblnr.org/content/uploads/docs/prilozhenie_ukaz_37_01_01_15_31012015.pdf (доступ від 8 липня).

⁹² Розмова з Н., жителем м. Донецьк (ім'я змінено), Донецьк, 17 травня. Також розмови з двома посадовими особами з різних міжнародних організацій, які працюють на територіях, підконтрольних ДНР, 14 травня 2016 року. (назви організацій та імена осіб приховано).

⁹³ Розмови з Н. та З. (імена приховані), Луганськ 19 травня 2016 року.

«суду». Йому загрожує до 4 років позбавлення волі.⁹⁴

Батько Юрія розповів представникам Amnesty International та Human Rights Watch, що його син був один вдома, коли три співробітники МГБ прийшли за ним о 3 годині дня 4 січня.⁹⁵

Моя дружина повернулася додому десь о 3-30 чи 4 годині дня й помітила стаціонарний комп'ютер у коридорі біля дверей. Вона увійшла до вітальні й побачила нашого сина із трьома озброєними військовослужбовцями. Один був одягнений у військову форму, обличчя приховала чорна маска. Інші двоє були одягнуті у цивільний одяг. Футболка нашого сина була розірвана, а обличчя було у суцільних синцях. Військовослужбовці сказали, що вони із МГБ. Вони жодним чином не представилися й не назвали своїх імен. Вони сказали, що прийшли, щоб забрати Юрія до відділку для розмови.

За словами батька Юрія співробітники МГБ обшукали квартиру, запросивши двох сусідів у якості свідків. Батько Юрія приїхав біля 5 години вечора, коли обшук у квартирі вже майже завершився. Вони з дружиною підписали протокол обшуку, в якому зазначалося, що співробітники МГБ вилучають персональний комп'ютер, мобільний телефон Юрія та декілька прапорів України, які Юрій тримав у квартирі. Вони не залишили копію протоколу. Вони тільки сказали, що прапори — це «погано» та повели Юрія вниз сходами. Мати благали дозволити їй супроводжувати сина, але ті відмовили їй.⁹⁶

Батьки Юрія поїхали слідом за співробітниками МГБ на іншій машині до Донецька, поки авто МГБ не перетнуло ворота території МГБ у центрі Донецька.

Біля 7 години вечора вони побачили, як їх сина ведуть через подвір'я двоє озброєних співробітників. На нього були надягнуті наручники, а на голові був чорний мішок. Батьки звернулися до охоронця біля воріт, щоб отримати хоч якусь інформацію. Він зрештою сказав їм, що їм варто їхати, тому що їх сина «триматимуть під вартою щонайменше три дні».

Три дні потому співробітники МГБ повідомили батькам, що вони збираються тримати Юрія ще тиждень. Було дозволено пакунки із їжею, але ніхто не повідомив про причини затримання. 11 січня батьки Юрія звернулися із заявою до прокуратури ДНР щодо надання їм інформації про затримання їх сина. Вони також зустрілися із представником офісу уповноваженого з прав людини ДНР, який сказав їм, що в цьому випадку омбудсмен навряд чи зможе допомогти, оскільки «закони воєнного часу дозволяють МГБ тримати осіб без звинувачення протягом одного місяця або навіть до двох місяців у разі необхідності».

Батьки Юрія продовжували ходити до МГБ кожні три дні, приносячи з собою пакунки з їжею для сина та благали надати їм хоч якусь інформацію. Вони постійно просили співробітників МГБ дозволити їм знайти адвоката для сина, але їм було відмовлено у цьому так само, як і було відмовлено у зустрічі із сином.

⁹⁴ Розмова із батьком Юрія. м. Макіївка, 14 травня 2016 року.

⁹⁵ Розмова із батьком Юрія. м. Макіївка, 14 травня 2016 року.

⁹⁶ Розмова із батьком Юрія. м. Макіївка, 14 травня 2016 року.

11 лютого батьки Юрія отримали лист від прокуратури ДНР, в якому повідомлялося, що Юрія затримали «за підозрою у причетності до екстремістської організації».⁹⁷ Батьки попросили офіційних осіб МГБ підтвердити цей факт, але ті відмовилися надати будь-яку інформацію.

Зрештою 23 лютого батькам Юрія подзвонив по телефону слідчий МГБ, який їм повідомив, що Юрія підозрюють у причетності до партії Свобода та незаконному зберіганні зброї. Слідчий пояснив, що коли вони оглядали Юрія у відділку МГБ, то знайшли дві ручні гранати у кишені його піджака, які він ймовірно привіз із Києва. Слідчий також підкреслив, що Юрій зізнався у зберіганні гранат.⁹⁸

За словами батьків вдома Юрій був одягнутий у футболку, а піджак одягнув тільки коли виходив із квартири разом із співробітниками МГБ після обшуку, під час якого не було знайдено жодної зброї. Оскільки гранати «знайшли» у кишені піджака, та оскільки мало ймовірно, що Юрій вдягнув би піджак, щоб іти до МГБ, знаючи що у кишенях знаходяться гранати, то версія подій МГБ виглядає сумнівною. Те, що Юрій зізнався у тому, що зберігав гранати, дає підстави вважати, що це зізнання, можливо, відбулося під тиском погроз або навіть тортур.

2 чи 3 березня фактична влада пред'явила звинувачення Юрію, яке ґрунтується на його письмовому зізнанні та фактичних доказах (тобто двох гранатах). Потому його перевезли до слідчого ізолятора м. Донецька. Як тільки його там зареєстрували, Юрій нарешті отримав доступ до адвоката, якого йому найняли батьки. Адвокат сказав батькам, що слідчі полишили звинувачення у причетності до екстремістської організації, натомість Юрій піде до суду із звинуваченням у незаконному зберіганні зброї. Адвокат також підтвердив, що Юрій підписав зізнання у зберіганні зброї та не збирається від нього відмовлятися. Незважаючи на численні звернення Юрія та його батьків, співробітники слідчого ізолятора не дозволили зустріч із родиною. На момент складення цієї доповіді, суд над Юрієм призначено на кінець літа у суді Макіївки.⁹⁹

ІГОР КОЗЛОВСЬКИЙ (МІСЦЕ ЗАТРИМАННЯ — ДОНЕЦЬК)

63 річний Ігор Козловський провів місяць в ув'язненні без можливості зв'язку із зовнішнім світом. Його незаконно затримали 27 січня 2016 року, і наразі йому прид'явлено звинувачення у незаконному зберіганні зброї та, можливо, у шпіонажі.¹⁰⁰

І. Козловський (к.і.н.) – відомий своїми проукраїнськими поглядами та активною участю у міжрелігійному молитовному марафоні у 2014 році. Коли його затримали, проф. Козловський працював над статтею про вплив воєнних конфліктів на релігійні громади на території східної України, підконтрольній сепаратистським силам. Особливу увагу у дослідженні він приділяв переслідуванням меншості груп та їх подальше переселення із таких територій.

27 січня 2016 року між 2 та 3 годиною по обіді співробітники МГБ оточили пана Козловського біля його будинку у Донецьку, вкинули його у позашляховик та зникли у

97 З листом ознайомилися представники Amnesty International та Human Rights Watch.

98 Адвокат Юрія підтвердив батькам Юрія, що той зізнався у зберіганні гранат.

99 Розмова із батьком Юрія. м. Макіївка, 14 травня 2016 року.

100 Розмова із дружиною Ігоря Козловського, Валентиною Козловською. м. Донецьк, 15 травня 2016 року.

Також див:<http://www.segodayna.ua/politics/pnews/boeviki-v-minske-zayavili-cto-sotrudnik-oon-suprun-osuzhden-za-voennye-prestupleniya-a-istorik-kozlovskiy-shpion-i-delal-boepripasy-725040.html>(доступ 8 липня 2016 року).

невідомому напрямку. За словами свідків шестеро військових осіб залишились на місці та силою увійшли до квартири пана Козловського.

Син проф. Козловського, 1979 року народження, який має багаточисельні серйозні вади здоров'я, зокрема синдром Дауна та церебральний параліч, знаходився один у квартирі, коли туди зайшли озброєні військові. За словами дружини пана Козловського, Валентини Козловської, Святослав не міг рухатися й, можливо, навіть не зрозумів повною мірою, що відбувалося. Досі він переживає цю психологічну травму, згадуючи це словами «погані чоловіки прийшли та зчинили ґвалт».¹⁰¹

Не звертаючи уваги на Святослава, співробітники МГБ продовжували обшук у квартирі пана Козловського. Його дружина тоді знаходилася в Києві у справах. Вона почала хвилюватися, що її чоловік не відповідає на телефонні дзвінки та попросила далекого родича піти у квартиру й перевірити, що сталося. Вона приїхала десь о 10 вечора, коли співробітники МГБ ще знаходилися у квартирі. Вони дозволили родичці подбати про здоров'я Святослава та його потреби в той час. Вони не представилися, але сказали жінці, що проф. Козловського затримано.

28 січня Валентина Козловська негайно після повернення до Донецька звернулася до місцевої поліції із запитом про надання їй інформації, але у поліції їй відповіли, що таке затримання «схоже на роботу МГБ» та порадили їй поспілкуватися із представниками МГБ.¹⁰² Вранці вона пішла до відділку МГБ, де їй підтвердили, що проф. Козловський знаходиться під вартою, й ухвалене рішення про його утримання терміном 30 днів. Жодної інформації щодо причин затримання проф. Козловського не надано. Дружині відмовлено бачити чоловіка та передавати йому харчі й речі.

Валентина Козловська звернулася із запитом до МГБ стосовно затримання її чоловіка та незаконного обшуку їх квартири (співробітники МГБ вилучили всі електронні пристрої, деякі коштовності та більшість документів). Наступного дня вона подала скаргу до офісу омбудсмена ДНР. Наступні 2 дня вона неодноразово намагалася додзвонитися до ізолятора тимчасового утримання у м. Донецьк, сподіваючись, що її чоловіка туди переведуть.

Потім вона дала інтерв'ю російському незалежному інтернет-телеканалу «Дождь ТВ».¹⁰³

31 січня вона знову пішла до МГБ, де їй натякнули на те, що давати інтерв'ю – «погана ідея». Співробітник МГБ повідомив, що проф. Козловський досі знаходиться під вартою, і до нього добре ставляться. Він також сказав Валентині Козловській, що її чоловіка затримали на підставі підозри у зв'язках із «українськими націоналістами» і в тому, що він розмістив декілька «проблематичних» дописів у соціальних мережах. Він зрештою погодився прийняти від дружини проф. Козловського пакунки із продуктами та одежею. Натомість Валентині Козловській було відмовлено в зустрічі із чоловіком на наступні чотири тижні, а йому відмовлено у зустрічі із адвокатом.¹⁰⁴

101 Розмова із дружиною Ігоря Козловського, Валентиною Козловською. м. Донецьк, 15 травня 2016 року. Також див:<http://www.segodayna.ua/politics/pnews/boeviki-v-minske-zayavili-cto-sotrudnik-oon-suprun-osuzhden-za-voennye-prestupleniya-a-istorik-kozlovskiy-shpion-i-delal-boepripasy-725040.html>(доступ 8 липня 2016 року).

102 Ibid.

103 В «ДНР» схватили известного историка. Жена рассказала подробности, Телеканал Дождь, 31 січня 2016 року, <https://tvrain.ru/articles/zhen-a-402745/> (доступ 8 липня 2016 року).

104 Розмова із дружиною Ігоря Козловського, Валентиною Козловською. м. Донецьк, 15 травня 2016 року.

Проф. Козловського перевели до слідчого ізолятора тільки 26 лютого – через місяць після затримання. Його звинуватили у зв'язках із екстремістською організацією та незаконному зберіганні зброї. До того часу дружині вдалося найняти адвоката чоловікові. Один із співкамерників Козловського мав мобільний телефон, тож пан Козловський зміг зв'язатися із своєю дружиною. Він їй розповів, що МГБ тримали його у підвалі у жаклих умовах. У нього був тільки матрац на підлозі, й жодних інших зручностей він не мав. Охоронці двічі на день приносили йому їжу та водили до туалету. Він також повідомив, що він пошкодив ногу і «вона тепер постійно болить». За словами його дружини до затримання її чоловік мав гарне здоров'я, нога в нього не боліла, себто пошкодження ноги могло відбутися тільки під час його перебування у МГБ.

Невдовзі після того, як її чоловіка переправили до слідчого ізолятора, Валентина отримала першу офіційну відповідь від МГБ стосовно її запити. У листі, датованому 26 лютого 2016 року (день переведення пана Козловського) та підписаному «в.о. міністра державної безпеки» зазначено, що проф. Козловського «арештовано співробітниками служби державної безпеки ДНР згідно процедури адміністративного арешту та відповідно до параграфів 1, 3 та 5 статті 1, частини першої постанови кабінету міністрів ДНР №34 від 8 серпня 2014 року «Про невідкладні заходи, спрямовані на захист населення від бандитизму та інших проявів організованої злочинності».¹⁰⁵ У листі також зазначено, що 26 лютого, коли мав сплинути 30-денний строк «адміністративного арешту», проф. Козловського звинуватили у незаконному придбанні та/або зберіганні зброї «відповідно до статті 256 кримінального кодексу ДНР».¹⁰⁶

У квітні 2016 року Валентина Козловська, яка увесь цей час листувалася із прокуратурою ДНР щодо справи її чоловіка, отримала листа від прокуратури, у якому її інформують, що звинувачення у членстві в екстремістській організації скасовано, натомість залишається звинувачення у незаконному зберіганні зброї.¹⁰⁷ У червні під час обговорення питання про обмін полоненими із українськими офіційними особами на засіданні підгрупи тристоронньої контактної групи щодо врегулювання ситуації на Донбасі у Мінську представники ДНР згадали Ігоря Козловського, говорячи про нього як «про українського шпигуна» та «виробника зброї».¹⁰⁸ Ймовірно, що влада ДНР продовжує тримати проф. Козловського як розмінну монету.

Станом на кінець червня проф. Козловський залишається у слідчому ізоляторі Донецька. Його дружина полишила роботу щоб стати єдиною опікункою для свого сина.¹⁰⁹

105 У документі також зазначено, що дозвіл на арешт проф. Козловського дав головний військовий прокурор ДНР, і що співробітники МГБ провели обшук у квартирі пана Козловського у «присутності свідків» та із «заповненням протоколів обшуку». (лист знаходиться у Alta HRW)

106 Лист знаходиться у Amnesty International та Human Rights Watchразом із іншою кореспонденцією у справі.

107 Лист знаходиться у Amnesty International та Human Rights Watchразом із іншою кореспонденцією у справі.

108 Боевики в Минске заявили, что сотрудник ООН Супрун «осужден за военные преступления», а историк Козловский – «шпион» <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/boeviki-v-minske-zayavili-chto-sotrudnik-oon-suprun-osuzhden-za-voennye-prestupleniya-a-istorik-kozlovskiy-shpion-i-delal-boepripsy-725040.html> (доступ 8 липня 2016 року).

109 Розмова із дружиною Ігоря Козловського, Валентиною Козловською. м. Донецьк, 15 травня 2016 року.

МАРИНА ЧЕРЕНКОВА ТА ВОЛОНТЕРСЬКА ГРУПА «ВІДПОВІДАЛЬНІ ГРОМАДЯНИ»

Марина Черенкова — провідний активіст та одна із засновників волонтерської групи «Відповідальні громадяни», що була створена на території, підконтрольній ДНР, у 2014 році для координації надання та розподілу гуманітарної допомоги цивільному населенню, яке постраждало внаслідок воєнних дій. Координуючи надання гуманітарної допомоги з Донецька, група встановила зв'язок з українськими та міжнародними гуманітарними організаціями, що викликало підозру у владних структур ДНР.

На початку 2016 МГБ затримало п'ятьох засновників групи «Відповідальні громадяни» — Марину Черенкову, Енріке Менендеса, братів Євгена та Дмитра Шибалових, Ольгу Коссе — і вислало їх з території, підконтрольної ДНР. Хоча МГБ звинувачувало активістів у шпигунстві «на західні спецслужби», офіційні звинувачення жодному з п'ятьох членів групи не були пред'явлені.¹¹⁰

29 січня 2016 року МГБ заарештувало Черенкову, тримало її під вартою 24 дні, а потім вислало її. Троє чоловіків були вислані 2 лютого одразу після допиту слідчими МГБ, Ольга Коссе була вислана через кілька днів.¹¹¹

Увечері 29 січня офіцери МГБ доставили Черенкову з дому до будівлі МГБ. Їй вдалося відправити своїм колегам смс-повідомлення, що МГБ затримує її. У наступні три дні її було піддано насильницькому зникненню: МГБ тримало її у своїй будівлі, але заперечувало цей факт. Ольга Коссе пояснила: «Після того, як ми отримали повідомлення [від Марини], ми одразу пішли до МГБ, але вони заперечили факт її затримання, отож ми шукали її усюди...»¹¹²

За словами Коссе, 2 лютого, вочевидь, за наказом МГБ Черенкова зателефонувала Менендесу, братам Шибаловим та їй і сказала прийти в МГБ, не надаючи жодної додаткової інформації:

«Нам потрібно було знати, що з Мариною, тому ми зробили, як нам сказали. Вони [працівники МГБ] привели нас на четвертий поверх, мене залишили в одній кімнаті, усіх решта – в іншій. Слідчий, який представився Вадімом Васильєвичем, узяв мій телефон і почав переглядати інформацію у ньому. Він запитував мене про наших міжнародних партнерів, наші контакти в ДНР, що я думаю про конфлікт. Потім другий слідчий, якого вони називали Замполіт [радянський термін для заступника командира, відповідального за ідеологію], почав погрожувати мені та звинувачувати мене у шпигунстві, змові, підготовці ще одного Майдану [протестів проти влади]»¹¹³.

В іншій кімнаті «слідчі» МГБ засипали Менендеса та братів Шибалових питаннями про їхні міжнародні контакти і звинувачували їх у шпигунстві. Після семигодинного

110 Сообщение МГБ ДНР о решении передать украинской стороне задержанную главу ОО «Ответственные граждане», Донецкое агентство новостей, 22 лютого 2016 року, <http://dan-news.info/official/soobshhenie-mgb-dnr-o-reshenii-peredat-ukraïnskoj-storone-zaderzhannuyu-glavu-oo-otvetstvennye-grazhdane.html> (дата звернення - 8 лютого 2016).

111 Телефонна співбесіда з Енріке Менендесом, 5 лютого 2016; співбесіда з Ольгою Коссе, Київ, 29 квітня 2016; телефонна співбесіда з Мариною Черенковою, 10 травня 2016.

112 Співбесіда з Ольгою Коссе, Київ, 29 квітня 2016.

113 Там само

допиту слідчі повідомили усім трьом, що їх буде «депортовано з ДНР». Працівники МГБ відвезли цих трьох чоловіків до їхніх домівок, щоб ті за 15 хвилин зібрали свої речі, потім – до КПП Оленівка, де наказали їм перейти на територію, контрольовану українським урядом, і ніколи не повертатися до ДНР.¹¹⁴

Водночас Ользі Коссе дозволили повернутися додому. Один зі «слідчих» МГБ повідомив їй, що Черенкова знаходиться під «адміністративним арештом» протягом 30 днів і дозволив Ользі приносити передачі своїй колезі з їжею та одягом¹¹⁵. 12 лютого, однак, коли Коссе зателефонувала слідчому, щоб дізнатися, чи вона може принести чергову передачу до ізолятора тимчасового тримання МГБ, він погодився прийняти передачу, але сказав Коссе, що її депортують того ж дня.¹¹⁶

«Я пішла до МГБ [ізолятора] з черговою передачею для Марини. Тоді кілька чоловіків, яких я раніше не бачила, в одностроях з автоматами конвоювали мене додому, дали можливість спакувати мої речі і відвезли мене до КПП Оленівка. Вони не представили жодних документів. На КПП мені наказали перейти [на територію, контрольовану українською владою] і сказали, що мене внесено «до списку», тому мені не слід робити спроб повернутися.»

Черенкова провела наступні десять днів під вартою в ізоляторі тимчасового тримання МГБ. 22 лютого працівники МГБ змусили її покинути територію, підконтрольовану ДНР, так само, як і її колеги. У заяві про «депортацію» Черенкової МГБ зазначило, що це був «жест доброї волі... до закінчення терміну адміністративного арешту та без порушення кримінальної справи проти неї»¹¹⁷. У заяві також йшлося про те, що «швидка реакція України та представників США на арешт Черенкової свідчить, що західні спецслужби приділяли особливу увагу діяльності Черенкової та її організації» та що її «використовували іноземні спецслужби для підриву безпеки [Донецької Народної Республіки]».¹¹⁸

Група «Відповідальні громадяни» була змушена припинити свою діяльність, незважаючи на нагальну потребу населення у гуманітарній допомозі.¹¹⁹ У квітні 2016 група відновила свою діяльність з надання та розподілу гуманітарної допомоги, але тільки на контрольованій українською владою території східної України.

ВАДИМ (СПРАВЖНЕ ІМ'Я ЗМІНЕНО, МІСЦЕ УТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ – ДОНЕЦЬК)

Вадим – 39-літній ріелтор з Донецька, чиє утримання під вартою та страждання від тортур на контрольованій українською владою території, описано вище. 25 травня 2015 року фактична влада ДНР узяла його під варту щойно він повернувся додому після того, як його випустила українська сторона, понад два місяці він без зв'язку із

114 Телефонна співбесіда з Енріке Менендесом, 5 лютого 2016.

115 Це підтвердження «арешту» Черенкової в результаті стало кінцевою датою її примусового зникнення, яке тривало трохи більше трьох днів.

116 Співбесіда з Ольгою Коссе, Київ, 29 квітня 2016.

117 Сообщение МГБ ДНР о решении передать украинской стороне задержанную главу ОО «Ответственные граждане», Донецкое агентство новостей, 22 лютого 2016, <http://dan-news.info/official/soobshhenie-mgb-dnr-o-reshenii-peredat-ukrainskoj-storone-zaderzhannuyu-glavu-oo-otvetstvennye-grazhdane.html> (дата звернення - 8 липня 2016).

118 Там само.

119 Див., наприклад, коментар Тані Локшиної (Human Rights Watch), «War in Eastern Ukraine Brings Lasting Misery for Elderly», Moscow Times, 27 травня 2016, <https://www.hrw.org/news/2016/05/27/war-eastern-ukraine-brings-lasting-misery-elderly>.

«ТЕБЕ НЕ ІСНУЄ»

СВАВІЛЬНІ ЗАТРИМАННЯ, НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗНИКНЕННЯ ТА ТОРТУРИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

AMNESTY INTERNATIONAL / HUMAN RIGHTS WATCH

зовнішнім світом перебував у неофіційній в'язниці, влаштованій ДНР у колишньому будинку СБУ у центральній частині Донецька, через підозру у вербуванні українською СБУ під час ув'язнення на території, контрольованій українською владою. Його випустили 3 серпня 2015. Представники розвідки Міністерства оборони ДНР та МГБ були причетні до тривалого незаконного тримання під вартою, що супроводжувалось жорстоким поводженням та побиттям.¹²⁰

ТРИМАННЯ БЕЗ ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЗОВНІШНІМ СВІТОМ ТА ТОРТУРИ

24 травня 2015 року знайомий Вадима у Донецьку, пов'язаний із розвідувальним відділом Міністерства оборони ДНР, повідомив йому, що наступного дня офіцери з розвідки ДНР повинні поставити йому певні питання, згодом, провести «стандартну процедуру для усіх, хто повернувся з українського полону».¹²¹ Вадим погодився, а перед тим пройшов ретельний медичний огляд, щоб зафіксувати травми, пов'язані з тортурами.

25 травня Вадим з'явився до колишнього будинку СБУ у центральній частині Донецька. Слідчий розвідки ДНР, який представився «Дмитрієм», поставив кілька питань про полон і сказав, що його заарештовано. При цьому не навів жодної причини цього рішення.

Вадима замкнули у тісній камері ще з трьома співкамерниками, в одного з яких був мобільний телефон і той дозволив Вадимові зателефонувати своїй матері. Одразу до камери забігли кілька озброєних чоловіків і почали кричати «Якого... ти це робиш?» Вони кілька разів вдарили його чоботами та кулаками.¹²²

Хоча Вадим не мав доступу до адвоката і йому не дозволяли контактувати із зовнішнім світом, охорона біля воріт будівлі приймала передачі з їжею для нього від його матері. Камера була розміром 3,5м2, пристосована для чотирьох в'язнів. За словами Вадима, деякі з його співкамерників перебували там кілька днів, хтось — два чи три тижні, один — вже був там кілька місяців (на час взяття Вадима під варту). Серед його співкамерників були ті, хто також підозрювався у «шпигунстві», молодики, яких упіймали на підпитку після настання комендантської години, та літній чоловік, який вийшов з дому після сутінок без документів.

Наступного місяця охорона відводила Вадима на кілька допитів, їх щоразу проводив той самий слідчий Дмитрій та ще кілька озброєних службовців у камуфляжах. Під час допиту Вадима звинувачували у тому, що він був завербований українськими силами для шпигування за силами ДНР. Вадим згадує, що особливо жорстоким був чоловік, до якого інші зверталися Деніс. Він кричав на Вадима, бив його по голові кулаком, бив ногами, зірвав ланцюжок із хрестиком з його шиї та погрожував вбити Вадима.

120 Співбесіда з Вадимом, Донецьк, 16 травня 2016.

121 Співбесіда з Вадимом, Донецьк, 16 травня 2016.

122 Співбесіда з Вадимом, Донецьк, 16 травня 2016.

«ТЕБЕ НЕ ІСНУЄ»

СВАВІЛЬНІ ЗАТРИМАННЯ, НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗНИКНЕННЯ ТА ТОРТУРИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

AMNESTY INTERNATIONAL / HUMAN RIGHTS WATCH

Вадим розповів нашим співробітникам:¹²³

«Я неодноразово просив їх дати мені можливість пройти медичний огляд. Я пояснював, що маю намір подати позов проти України до Європейського суду з прав людини, і мені потрібне повне медичне освідчення травм, але вони не слухали... Вони все говорили, що мене завербували як шпигуна та навідника для українських сил. "Досить байки розповідати! Чому б це вони повернули твої документи та дали гроші на проїзд, якби не завербували тебе? Чому вони тебе взагалі відпустили? Краще зізнайся, якщо хочеш залишитися живим!»

Наприкінці червня слідчий з МГБ ДНР на прізвище Дед [російською] знову поставив Вадиму ті самі питання, що й попередні слідчі. Коли Вадим запитав, як довго йому ще залишатися під арештом, слідчий заверещав: «Стільки, скільки буде потрібно! Заткнися!» Вадим кинув саркастичну ремарку, слідчий кинувся на нього, бив ногами й кулаками, погрожував вбити.

31 липня до камери Вадима перевели ще одного затриманого, який мав при собі телефон. Вадим зателефонував матері. Це був перший контакт з кимось з близьких та рідних за майже два місяці. Він дізнався, що невідомі озброєні люди у камуфляжах обшукали його офіс після його затримання і забрали звітти усе електронне обладнання.

Мати Вадима також сказала йому, що вона одразу заповнила запити з приводу його затримання до омбудсмена ДНР, у прокуратурі ДНР та МГБ ДНР. Останнє надало письмову відповідь, датовану 14 липня, яка підтверджувала, що Вадима «утримують на вулиці Щорса 62 у Донецьку», але жодних пояснень щодо причин взяття під варту не наводилося. Лист, який зараз підшитий у справі разом з іншими документами і знаходиться в організації Human Rights Watch також засвідчив, що МГБ передала справу до військової прокуратури ДНР «для прийняття процесуального рішення». Мати Вадима також писала військовому прокурору ДНР, докладаючи листа МГБ з проханням звільнити її сина.

ЗВІЛЬНЕННЯ ТА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ПОДІЙ

Увечері 1 серпня слідча МГБ зустрілася із Вадимом і повідомила йому, що вона «розібралася» у його ситуації, і він може бути вільним. З серпня Вадим пройшов медичне обстеження у лікарні Донецька. До того часу синці від побиття (завданого українськими військовими та слідчими ДНР) вже зникли, але рентген підтвердив, що два пальці на лівій руці були нещодавно зламані.¹²⁴

У грудні 2015 Вадим подав позов до Європейського суду з прав людини, звинувачуючи як українські збройні сили, так і фактичну владу ДНР у незаконному триманні під вартою, жорстокому та такому, що принижує гідність, поводженні. Справа знаходиться на розгляді.¹²⁵

¹²³ Співбесіда з Вадимом, Донецьк, 16 травня 2016.

¹²⁴ Копії медичних документів підшиті до справи в організаціях Amnesty International та Human Rights Watch.

¹²⁵ Amnesty International та Human Rights Watch розглянули заяву у травні 2016, перевірили підтверджуючі документи, обговорили справу з адвокатом Вадима.

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЛНР

АНАТОЛІЙ ПОЛЯКОВ (МІСЦЕ УТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ - ЛУГАНСЬК)

Анатолій Поляков, 43 роки, російський громадянин, активний критик Володимира Путіна, приїхав до України у 2014 році, щоб підтримати Євромайдан у Києві. Після закінчення Євромайдану був організатором антивоєнних протестів у Росії, а в Україні брав участь у волонтерській організації, що допомагала мирним жителям, які постраждали від конфлікту. Невідомі особи схопили Полякова у березні 2015 року в Луганську і таємно тримали його понад дев'ять місяців та катували.¹²⁶

ПЕРШЕ УТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Поляков приїхав до Луганська 12 березня, щоб допомогти під час обміну полоненими між ЛНР та українською владою, а також організувати трансфер дітей на контрольовану українською владою територію для надання медичної допомоги. Він перебував в ЛНР на запрошення представників Ігора Плотницького, фактичного очільника ЛНР. 14 березня у нього була призначена зустріч із Плотницьким, однак замість цього його заарештували, і він провів дев'ять місяців у неволі. Він розповів нашим співробітникам:

«Я йшов на зустріч [із Плотницьким], коли хтось вдарив мене ззаду по голові. Я втратив свідомість. Коли прийшов до тями, на голові у мене був мішок, на руках — кайданки, прикуті до труби, ноги також були прикуті іншими пластиковими кайданками до труби, тому сидіти я міг тільки у зігнутому положенні. У перший день ніхто зі мною не розмовляв, ні про що не розпитував. Наступного дня люди, які проводили допит, били мене по голові, вухах, у пах, розмовляли українською мовою, якої я не знаю, і били ще сильніше, якщо я не розумів¹²⁷.»

¹²⁶ Співбесіда з Анатолієм Поляковим, Київ, 26 квітня 2016.

¹²⁷ Там само

Спочатку викрадачі Полякова казали йому, що вони проукраїнські диверсанти і хочуть викуп у 100 тисяч американських доларів, щоб відпустити його. Вони розпитували його про контакти в Україні, особливо у східній її частині. Поляков, однак, запідозрив, що фактично ці люди були зі спецслужб ЛНР, які вдалися до цього фарсу, щоб він передав їм свої контакти.¹²⁸

Ті, хто тримали Полякова у полоні протягом місяця у підвалі невідомої будівлі, неодноразово допитували його, жорстоко били і інсценізували смертну кару. Йому не давали більш ніж 15-20 секунд, щоб сходити у туалет. Вночі викрадачі знімали з його ніг кайданки, і він міг спати, лежачи на боці, з руками, прикутими до труби. Вранці хтось знову прикріплював ноги кайданками до труби, щоб він міг тільки сидіти.

Через місяць охоронець сказав йому, що його відпустять, тому що його «розшукують люди». Вони посадили його у машину, кілька хвилин везли у невідомому напрямі, а потім викинули на вулиці з мішком на голові і кайданками на руках та ногах.

ТАЄМНЕ УТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ НА ПАТРОННОМУ ЗАВОДІ

Кілька чоловіків, які назвалися бійцями ЛНР, одразу схопили Полякова. Вони звинуватили його у шпигунстві на користь України і забрали до іншого підвалу, де знову катували під час допитів, били та інсценували смертну кару.¹²⁹

«Вони казали, що я з “п’ятої колони”, тому що я брав участь у Євромайдані, і називали мене ворогом через мою протестну діяльність у Росії. За їхніми словами, я проти Путіна, отже, я злочинець. Вони змусили мене написати заповіт, а потім інсценували смертну кару. Сказали написати записку моїй сім’ї і вивели у двір. Я чув, як вони перезарядили зброю — біля вуха просвистіла куля. Постріл оглушив мене.»

Незважаючи на те, що викрадачі тримали на його голові мішок, Поляков дещо бачив. Після звільнення через кілька місяців з розмов з іншими в’язнями ЛНР та мешканцями Луганська Поляков чітко зрозумів, що підвал, у якому його тримали впродовж другого місяця, знаходиться на патронному заводі імені Леніна у Луганську, який сили ЛНР використовують як свою військову базу.

Після місяця перебування Полякова на патронному заводі Борис Петренко, заступник слідчого підрозділу МГБ, повідомив Полякову, що його звинувачують у шпигунстві та спробі підривної діяльності проти ЛНР. Петренко забрав Полякова до місцевого управління МГБ у колишній будівлі Державної податкової служби України в Луганську. Там Петренко вручив Полякову “його зізнання” для того, щоб той поставив під ним підпис. У “зізнанні” Поляков описаний, як такий, що працює на Міністерство оборони України, організовує теракти в ЛНР та викрадення дітей. Після того, як Поляков відмовився поставити підпис під цими документами, його перевели з приміщення МГБ до луганського СІЗО, у якому він перебував у камері разом із 15 затриманими.

¹²⁸ Через місяць, коли Поляков знаходився під вартою в МГБ ЛНР, він у розмові зі слідчим згадав про те, що українськомовні кати були нетверезими. Слідчий МГБ не стримався: “Це неправда! Не були”. Його спонтанна реакція нашоковнула Полякова на думку, що слідчий МГБ знав їх, і вони працювали на одну структуру.

¹²⁹ Співбесіда з Анатолієм Поляковим, Київ, 26 квітня 2016.

Усі вони були місцевими мешканцями або бойовиками, яких звинувачували у пограбуваннях або дрібних злочинах. Поляков провів там місяць без допитів чи жорстокого поводження. Потім офіцери МГБ повернулися за Поляковим і без жодних пояснень перевели його до підвалу МГБ. Поляков описує своє тривале ув’язнення:¹³⁰

«Приміщення було запиленим і темним. Іноді було настільки душно, що мені доводилося лежати біля дверей, щоб вдихнути хоч трохи повітря. Мене ніколи не виводили на прогулянку. Мій стан значно погіршився через попередні побиття: у мене було кілька запалених ран, з яких витікав гній, але мене не показали лікарю. Іноді вони приводили відвідувачів і виставляли мене перед ними: бачите, хто у нас є, п’ята колона, євромайдановець!»

29 липня 2015 року викрадачі швидко перевели його з підвалу МГБ до луганського СІЗО і сказали, що його обмінюють. Однак обмін не відбувся,¹³¹ і вони повернули Полякова до підвалу МГБ, де він провів ще п’ять місяців поки його не звільнили 29 грудня 2015 року, імовірно, в обмін на полонених проросійських сепаратистів.

МАРІЯ ВАРФОЛОМЕЄВА (МІСЦЕ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ – ЛУГАНСЬК)

Марія Варфоломеєва, 31 рік, журналіст-фрілансер із Луганську, була заарештована працівниками служб безпеки ЛНР у січні 2015, утримувалася під вартою без зв’язку із зовнішнім світом 14 місяців, спочатку у приміщенні Міністерства внутрішніх справ ЛНР, потім у приміщенні управління МГБ ЛНР, поки її не перевели до луганського СІЗО на основі звинувачень в участі в незаконному збройному формуванні. Її відпустили під час обміну полоненими з українською стороною у березні 2016. Викрадачі Варфоломеєвої неодноразово погрожували їй побиттям, електрошоком, грубо штовхали, тягли, сексуально домагалися її.¹³²

9 січня 2015 року офіцери служби безпеки ЛНР побачили, як Варфоломеєва фотографувала житловий будинок, який використовували луганські бойовики. Її звинуватили, що вона навідниця для української артилерії, заштовхали у машину і привезли до будівлі Міністерства внутрішніх справ ЛНР, у якій протримали усю ніч. Вона згадує:¹³³

«Коли вони спочатку мене затримали, вони відвезли мене до підвалу Міністерства внутрішніх справ. Там під час допиту мені показали кийок та електрошокери, погрожували застосувати їх, якщо я не скажу те, що вони хотіли почути. Вони запитували, хто послав мене і як довго я працюю на українську сторону. Один з них сказав, що волів би вдарити мене, але я занадто худа, ще зламаюся.»

10 січня викрадачі Варфоломеєвої перевели її до будівлі МГБ у Луганську (колишня Державна податкова служба України). Охоронці намагалися запевнити її, що там

¹³⁰ Співбесіда з Анатолієм Поляковим, Київ, 26 квітня 2016.

¹³¹ Під час обміну, який не відбувся, коли усі особи, призначені для обміну зі сторони ЛНР, знаходилися в одному місці, Поляков бачив Марію Варфоломеєву, чия справа теж наводиться у цій доповіді. Він розповів нашим співробітникам, що вона була у стані шоку, виснаження, охорона постійно залякували її і називали “вбивцею”.

¹³² Співбесіда з Марією Варфоломеєвою, Київ, 13 червня 2016.

¹³³ Співбесіда з Марією Варфоломеєвою, Київ, 13 червня 2016.

«вони там людей не катують», але у коридорі вона побачила чоловіка, якого вели з допиту зі скривавленим обличчям у синцях. Протягом тих тижнів, що вона провела у підвальній камері, інші співкамерники описували їй, як їх катували офіцери МГБ, притуляючи електропровід до їхніх вух та жартуючи, що вони «телефонують [президенту] Обамі»¹³⁴.

27 березня МГБ ЛНР повідомило на своєму сайті, що «кримінальне розслідування» діяльності Варфоломеєвої завершено: було «повністю доведено», що вона є членом Правого сектора та навідницею для українських збройних сил. Приблизно у той час працівники МГБ поставили Варфоломеєву до відома, що її запропонують на обмін. Вони також знімали її допит на камеру та представили це відео російському телеканалу Лайфньюз та телебаченню ЛНР.¹³⁵

Варфоломеєва провела наступний рік у жіночій камері луганського СІЗО. Переважно жінок-в'язнів більше не було, тому Варфоломеєва була одна. У той час їй не дозволяли мати жодного зв'язку із зовнішнім світом, хоча вона регулярно отримувала передачі з їжею та одягом від свого батька. Наскільки їй відомо, влада ЛНР не передала її справу до суду. Натомість її відправляли на кілька обмінів полоненими, які так і не відбулися (29 липня та 19 листопада 2015, а також у лютому 2016) і зрештою звільнили 3 березня 2016 в обмін на полоненого, якого утримувала українська влада.¹³⁶

134 Там само

135 Див., наприклад, Лайфньюз, «Наводчица из «Правого сектора» Мария Варфоломеева - кто она на самом деле?», 22 травня 2015 року, <https://www.youtube.com/watch?v=zcMSfWfNifM> (дата звернення – 8 липня 2016) та Ньюз Франт, «Назва, день, місяць, рік, відео, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=NNDb_we_kWA (ЛНР) (дата звернення – 8 липня 2016).

136 Співбесіда з Марією Варфоломеєвою, Київ, 13 червня 2016.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

УКРАЇНСЬКІЙ ВЛАДІ

Amnesty International та Human Rights Watch закликають українську владу:

- Вжити негайних заходів, щоб припинити будь-які випадки насильницького зникнення, зокрема, тримання під вартою без офіційного визнання факту затримання на будь-який період часу і незалежно від того, який орган тримає під вартою;
- Розслідувати усі звинувачення у насильницькому зникненні і притягнути усіх, винних у цих злочинах, до відповідальності, забезпечуючи справедливе правосуддя;
- Провести негайні, результативні, неупереджені розслідування усіх обвинувачень у триманні під вартою без офіційного визнання факту затримання в будівлях СБУ Харкова, Краматорська, Маріуполя, Ізюму впродовж усього періоду з початку конфлікту у східній Україні у квітні 2014;
- Вжити негайних заходів, щоб пересвідчитися, що жодна особа, затримана правоохоронними органами, службою безпеки чи іншими офіційними органами не піддається тортурам чи жорсткому поводженню;
- Провести вчасне, ретельне та неупереджене розслідування усіх обґрунтованих звинувачень у застосуванні тортур та жорсткому поводженні, оприлюднити результати цих розслідувань, притягти до відповідальності усіх винних у порушенні прав затриманих, забезпечуючи справедливе правосуддя;
- Негайно припинити практику незаконного тримання під вартою, зокрема, тримання під вартою учасниками збройних угруповань та будь-якими державними структурами, що не мають повноважень тримати осіб під вартою, тримання осіб під вартою поза офіційно визначеними місцями тримання та тримання без зв'язку із зовнішнім світом;
- Розслідувати усі достовірні твердження про незаконне тримання осіб під вартою підконтрольними їм структурами, визначити, і за наявних доказів, переслідувати у судовому порядку у відповідності з міжнародними стандартами справедливого правосуддя усіх, хто причетний до таких практик, зокрема, працівників правоохоронних органів та військових, які потурають або задіяні у таких випадках;
- Тимчасово усунути з посад працівників, причетних до будь-яких з вищезгаданих незаконних практик, зокрема, командний склад, який підозрюється у сприянні чи потуранні таким практикам; припинити подальші контакти цих працівників із затриманими до завершення розслідування; за наявності достатніх доказів, що ці працівники вчинили злочин за міжнародним законодавством чи інше серйозне порушення прав людини, переслідувати у судовому порядку у відповідності зі стандартами справедливого правосуддя.

- Негайно розкривати інформацію про чи одразу встановлювати місцезнаходження усіх зниклих осіб, а особливо тих, які згодом були узяті під варту або ж були піддані насильницькому зникненню членами структур, контрольованих українською владою;
- Або офіційно пред'являти обвинувачення будь-якій особі, заарештованій українською владою, у злочині, що визнається міжнародним правом, і у такому випадку надавати негайний доступ до адвокатів на їхній вибір та повідомляти про це їхні сім'ї, або одразу ж звільняти таких осіб;
- Запровадити і послідовно дотримуватися з негайним набуттям чинності політики "нульової толерантності" тортур загалом у системі карного судочинства;
- В усіх попередніх слуханнях та інших судових розглядах, коли затриманий постає перед судом, пересвідчуватись у тому, що працівники суду, прокуратури та державні чиновники уважно ставляться до ознак та тверджень, що ув'язнені зазнавали тортур чи жорстокого поводження; якщо наявні ознаки жорстокого поводження або твердження підкріплюються іншими достовірними доказами, розпочати своєчасне, ретельне та неупереджене розслідування;
- Пересвідчуватись у тому, що усі особи, залучені до військових операцій чи операцій правоохоронних органів, добре ознайомлені із положеннями національного та міжнародного права, що стосуються їхньої діяльності та їхньої потенційної особистої відповідальності та відповідальності командного складу за порушення цих положень;
- Цілковито співпрацювати з відповідними процедурними механізмами ООН, а саме: зі Спеціальним доповідачем з питань тортур, Робочою групою з питань довільних затримань, Робочою групою з питань насильницьких та недобровільних зникнень; давати можливість цим процедурним механізмам здійснювати візити до України; оформлювати запрошення їхнім членам та надавати доступ до місць офіційного тримання під вартою та інших місць, де, за твердженнями, має місце неофіційне тримання осіб під вартою;
- Цілковито співпрацювати з Підкомітетом з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання; зокрема, приймати та сприяти повторним візитам його делегатів до України з гарантією безперешкодного доступу до усіх місць тримання під вартою, зокрема, до таких, які вони не змогли проінспектувати під час припиненого візиту у травні 2016, у повній відповідності із зобов'язання України за цим інструментом;
- Розслідувати твердження про незаконне затримання осіб з метою "обміну полоненими" та притягнення до відповідальності усіх винуватців таких практик у судових розглядах, що відповідають міжнародним стандартам справедливого правосуддя.

СЕПАРАТИСТСЬКИМ СИЛАМ

Amnesty International та Human Rights Watch закликають фактичну владу у самопроголошених Донецькій та Луганській Народних Республіках:

- Вжити негайних заходів, щоб жодна заарештована особа не піддавалася тортурам та жорстокому поводженню;
- Припинити практику незаконного тримання під вартою осіб з метою «обміну полоненими».
- Заборонити будь-яку форму незаконного тримання осіб під вартою членами контрольованих ними структур, зокрема, таємне тримання під вартою та тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом;
- Провести своєчасне, ретельне та неупереджене розслідування усіх тверджень про зникнення та тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом, зокрема, у місцях, наведених у цій доповіді, про тортури та жорстоке поводження підконтрольних їм структур та забезпечити притягнення до відповідальності усіх винних осіб із забезпеченням справедливого правосуддя;
- Тимчасово усунути підозрюваних або звинувачуваних у злочинах, що стосуються тримання під вартою осіб, від їхніх обов'язків та припинити їхні подальші контакти із затриманими під час розслідування та подальших судових розглядів;
- Пересвідчитись у тому, що усі особи, залучені до військових операцій чи операцій правоохоронних органів, добре ознайомлені із положеннями міжнародного права, що стосуються їхньої діяльності та їхньої потенційної особистої відповідальності та відповідальності командного складу за порушення цих положень;
- Цілковито співпрацювати із відповідними процедурними механізмами ООН, а саме: зі Спеціальним доповідачем з питань тортур, Підкомітетом з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, Робочою групою з питань довільних затримань, Робочою групою з питань насильницьких та недобровільних зникнень; якщо вони виявляють бажання, за запитом, відвідати територію та місця утримання під вартою, що знаходяться під контролем фактичної влади.

МІЖНАРОДНОМУ СПІВТОВАРИСТВУ

Amnesty International та Human Rights Watch закликають міжнародних партнерів України:

- Контролювати та доповідати про порушення прав людини обома сторонами конфлікту в Україні;
- Доводити до відома української влади факти та висловлювати занепокоєння за будь-якої можливості на двосторонніх та багатосторонніх форумах. Пересвідчуватись, що рекомендації усім сторонам відображені у відповідних багатосторонніх рішеннях та резолюціях з питань прав людини в Україні. Особливо наполягати на політиці "нульової толерантності" примусових зникнень, тримання під вартою без зв'язку із зовнішнім світом, а також тортур та інших видів жорстокого поводження з боку осіб, що належать до військових, правоохоронних структур та служб безпеки.

Amnesty International та Human Rights Watch закликають владу Російської Федерації використати свій вплив на фактичну владу ДНР та ЛНР, щоб негайно припинити практику зникнення, незаконного тримання під вартою чи тримання без зв'язку із зовнішнім світом, а також тортури та жорстоке поводження та притягнути до відповідальності усіх винних у таких порушеннях.

Illustration © 2016 Brian Stauffer for Human Rights Watch

amnesty.org

hrw.org